

Galeria

7 €

DE PERSONATGES | 12

GRÀCIA BASSA,

POETA, PERIODISTA I TRADUCTORA

MONTSERRAT BACARDÍ

GRÀCIA BASSA, POETA, PERIODISTA I TRADUCTORA

A la família Bacardí que no es va moure del país
I, sempre, a Ramon Bacardí Puig i a Magí Bacardí Aymerich

GRÀCIA BASSA, POETA, PERIODISTA I TRADUCTORA

COL·LECCIÓ: GALERIA DE PERSONATGES. NÚMERO 12

MONTSERRAT BARCARDI

MONTSERRAT BACARDÍ I TOMÀS, doctora en Filologia Hispànica i llicenciada en Filologia Catalana, és professora de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha publicat articles d'història de la literatura i de la traducció i els llibres *Alfons Costafreda. La temptació de la poesia* (1989), *Cent anys de traducció al català (1891-1990). Antologia* (1998), *Anna Murià. El vici d'escriure* (2004), *El Quixot en català* (2006), *Catalans a Buenos Aires* (2009), *La traducció catalana sota el franquisme* (2012) i, amb Pilar Godayol, *Diccionari de la traducció catalana* (dir.) (2011, premi Crítica Serra d'Or 2012) i *Les traductores i la tradició* (2013). Ha editat obres de Jordi Arbonès, Pere Calders, Joaquim Carbó, Anna Murià, Rafael Tasis i Joan Triadú.

CRÈDITS

Edició: **Institut de Mitjans de Comunicació Pública de Palafrugell.**

Associació Cultural Pou d'en Bonet

© del text: **Montserrat Bacardí**

© de les fotografies: **els seus autors**

Fotografia de portada: **Gràcia Bassa al tombant de segle. (Arxiu Municipal de Palafrugell/ Fons Família Bassa Rocas). Llofriu, anys 10-20. (AMP/FBR)** Fotografia de contraportada: **Gràcia Bassa als anys 30. (AMP/FBR).**

Coordinació: **Ajuntament de Palafrugell, Unitat de Publicacions.**
Revista de Palafrugell

Correcció: **Concep Iribarren**

Disseny i muntatge: **Josep Maria Farrarons Turró**

Filmació i impressió: **Impremta Palafrugell**

Dipòsit legal: **GI.398-2016**

Tiratge: **500 exemplars**

Data d'edició: **Maig de 2016**

PRESENTACIÓ	08
--------------------	----

I PART - APUNT BIOGRÀFIC

01 ORÍGENS FAMILIARS	10
02 INFANTESA I JOVENTUT	11
NOMS I PSEUDÒNIMS	15
03 UNA DÈCADA A LA PAMPA	16
04 INTERLUDI: DOS ANYS A CATALUNYA	20
05 BUENOS AIRES: 1920-1939	23
ELS CAMINS DE LA PAMPA ARGENTINA, PER NÚRIA ANGLADA LLOVERAS	31
06 BUENOS AIRES: 1939-1961	32

II PART - UNA OBRA DISPERSA

07 PERIODISME	35
08 POESIA	39
09 TRADUCCIÓ	42

BIBLIOGRAFIA	49
---------------------	----

PRESENTACIÓ

Aquest llibret¹ és fruit d'un cúmul de circumstàncies, algunes més fortuïtes que altres. Es remunta a l'any 2008, quan, gràcies a un permís d'estudis de la Universitat Autònoma de Barcelona, vaig passar dos mesos a Buenos Aires, rere les petges de l'activitat literària dels exiliats. Immediatament, se'm van obrir les portes del Montepío de Montserrat, el Casal de Catalunya i l'Obra Cultural Catalana. És a dir, la memòria oral i escrita d'un segle d'activitat catalana a l'Argentina. En aquestes entitats, hi vaig remenar papers i llibres a pleret i hi vaig conversar llargament amb els familiars i els descendents que guarden la flama d'uns temps gloriosos: Ignasi Almirall, Rosa M. Bas Cortada, Jordi Font, Jaume Garriga, Eugeni Judàs, Joan Llorens Planas, Blanca Lorenzo, Joan Baptista (*Janic*) Nadal, Fivaller Seras, Eudald Vidal, Isabel Villaverde... El testimoni d'aquells lluitadors silencis m'ha quedat fixat a la memòria.

En aquella estada vaig conèixer l'existència de Maria Gràcia Bassa i Rocas, o Gràcia B. de Llorenç, de qui fins aleshores no sabia res, ni tan sols el nom. De cop i volta, repassant les pàgines de les revistes que s'hi publicaven –sobretot, de *Catalunya* i de *Ressorgiment*–, em trobava, una vegada i una altra, i any rere any, la firma d'una poeta, una periodista i una traductora... Qui era? D'on havia sortit? Què havia fet? Com era que no en sabia res...!? De seguida, és clar, entre consultes i preguntes, en vaig treure l'entrellat. D'entrada, em va sorprendre que hagués traduït tantes poetes sud-americanes, tot just quan començaven a fer forrolla, des del castellà al català i a Buenos Aires! Després, que hagués publicat tants articles feministes..., polítics..., literaris..., i, encara, tants poemes de tota classe... Em resultava tan enigmàtica i atraïent aquella escriptora tot just acabada de conèixer, que allà mateix en vaig fotocopiar tot el que en vaig trobar (fet i fet, una maleta atapeïda de papers). I vaig interrogar algunes persones que en servaven record, com Fivaller Seras i, més directament, Joan Llorens, nét de Gràcia Bassa, que em va permetre regirar els llibres, les fotografies i els papers que en conserva.

De tornada a Barcelona, amb la convicció que se m'havia girat molta feina, vaig visitar Francesc Arnó, que l'havia tractada, però, vora els cent anys, la memòria li començava a flaquejar. Els records indirectes de les generacions més joves també em van ajudar a reconstruir fets i vivències: els de Glòria Arbonès, Clara Arnó, Germà Capdevila, Marcela Lucci, Anna Nadal i Sigrí Seras.

Tot seguit, vaig acudir, expectant, a l'Arxiu Municipal de Palafrugell, que preserva el fons de la nissaga Bassa Rocas. Vaig trobar-hi més documentació familiar –valuosís-

1. VISTA DE LLOFRIU
NEVAT, ELS PRIMERS
LUSTRES DEL SEGLE XX.
EN PRIMER TERME, A LA
DRETA, LA CASA BASSA
ROCAS (I ESCOLA DE
GRÀCIA BASSA)
(AMP/FBR)

2. JOAN BASSA I
IRENE ROCAS, EL
1881, L'ANY QUE ES
VAN CASAR. AUTOR:
MATORRODONA.
ARXIU MUNICIPAL DE
PALAFRUGELL / FONS
FAMÍLIA BASSA ROCAS
(AMP/FBR)

3. IRENE ROCAS, JA
VÍDUA, A BARCELONA,
EL JULIOL DE 1910.
AUTOR: BANÚS
(AMP/FBR)

1 S'inscriu en el Grup d'Estudi de la Traducció Catalana Contemporània (GETCC) (2014, SGR 285), reconegut per l'Agència de Gestió i Ajuts Universitaris de la Generalitat de Catalunya, i en el projecte «La traducción catalana contemporánea: censura y políticas editoriales, género e ideología (1939-2000)» (FFI2014-52989-C2-1-P), finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

sima— que no pas de Gràcia Bassa o sobre ella. Tanmateix, entre les capses i les carpetes, s'hi barregen alguns tresors, com epistolaris parcials o un conjunt de postals il·luminador. El meu enlluernament devia vessar per totes bandes, perquè de seguida, en un gest de con-

fiança desacostumat, la directora de l'Arxiu, M. Concepció Saurí, em va comentar que faria la proposta, a l'Ajuntament de Palafrugell i a la *Revista de Palafrugell*, de dedicar un "Galeria de Personatges" a Bassa. Al llarg dels anys, hi ha perseverat —sempre discretament— i ha posat tota la documentació al meu abast, amb la cooperació de l'equip de treball de l'Arxiu, que, amable i diligent, ha fet mans i mànigues no tan sols per atendre les meves demandes, sinó fins per cobrir possibles buits. En un altre ordre, l'agraïment s'estén a tots els de casa, que en són còmplices, i a Alba Gené i a Pilar Godayol, per l'entusiasme perdurable.

Gràcia Bassa, poeta, periodista i traductora també els pertany, als amics i a les amigues d'aquí i d'allà.

I PART - APUNT BIOGRÀFIC

1. ORÍGENS FAMILIARS

Maria Gràcia Bassa i Rocas va néixer el 16 d'abril de 1883 a Llofriu, en una casa de lloguer de la partida de la Barceloneta. Era la primogènita de Joan Bassa i Bosch (Llofriu, 1838-1906) i d'Irene Rocas i Romaguera (Llofriu, 1861 –Buenos Aires, 1947). Feia tot just un parell d'anys que ell havia tornat de Cuba i que s'havia casat amb la germana d'un soci i bon amic, molt més jove. Vers 1858, havia partit cap a l'Havana, on s'havia dedicat al comerç, amb la concurrència de dos germans més i d'una colla de llofriencs que va induir a fer les Amèriques. En contraure matrimoni, Irene Rocas tot just havia complert vint anys. Van tenir nou fills, quatre dels quals van morir d'infants o de joves i una va patir una paràlisi infantil: Maria Gràcia (1883-1961), Aniceta (1885-1889), Ernesta (1887-1889), Florenci (1889-1961), Maria dels Àngels (1890-1941), Serafi (1892-1922), Lluís (1894-1917), Maria Montserrat (1898-1977) i Maria (1900-1976). La bonança econòmica els va permetre construir-se una casa al nucli de Llofriu, que van estrenar el 1891. Va durar poc, perquè Joan Bassa, que administrava els negocis des de la distància, va morir sobtadament el 1906, a seixanta-set anys.

La seva muller en tenia quaranta-cinc. Començava una nova etapa vital, en què, tota sola, havia de portar el pòndol de la família. De primer, es van traslladar a Olot (1907) i, després, a Barcelona (1908), rere la formació dels fills (i sense els dos grans, Gràcia i Florenci, que ja havien partit cap a Amèrica): les aptituds artístiques de Serafi despuntaven i exigien un aprenentatge especialitzat. La gran ciutat va empènyer la mare a desenvolupar unes inquietuds intel·lectuals fins aleshores somortes, de les quals, a més, va obtenir uns beneficis crematístics ben necessaris. Folklorista i paremiòloga amateur, va col·laborar, com a informant de Palafrugell i de la rodalia, a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, a l'Institut d'Estudis Catalans i, sobre tot, al *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni M. Alcover. D'ençà del 1911, a la ratlla de la cinquantena, en va esdevenir corresponsal fixa i coordinadora de col·laboradors i va elaborar-hi més de 20.000 cèdules, de vegades amb l'ajut dels fills, en una mena de taller lingüístic improvisat. A Barcelona, doncs, va fer amistat amb intel·lectuals com el mateix mossèn Alcover, Antoni Griera, Carme Karr, Pau Modolell, Dolors Monserdà o Rossend Serra i Pagès. Els darrers vint anys, des del 1927, va residir a l'Argentina, a casa de la filla gran, on va continuar aplegant mots, expressions, dites, refranys o composicions populars, dirigits, fonamentalment, als descendents expatriats.

El 1909 Irene Rocas va encetar un extens i detallat dietari, *Esplais de la meua llarga vida*, que va prosseguir fins poc abans de la mort, el 1947, i que ocupa vora tres mil pàgines, distribuïdes en divuit volums. Dels anys anteriors, en va resumir els fets més remarcables i, de tot plegat, en va fer una còpia el 1930, ja a Buenos Aires, com a regal de sant de la seva filla Gràcia. Després va continuar anotant el dia a dia de la vida familiar i casolana,

4. ANTONI M.
ALCOVER. AUTOR:
ESTRANY (AMP/FBR)

5. LA PRIMERA PÀGINA
DEL DIETARI D'IRENE
ROCAS (AMP/FBR)

amb referències religioses i patriòtiques constants i d'altres de socials i polítiques més escadusseres, en un estil directe i planer i en una llengua que reflecteix la parla llofriuena. Les anotacions diàries li feien l'efecte de bàlsam: "són els millors moments de la meua vida, escriure... escriure! Res me dóna tan de goig", constatava el 20 de juny de 1915. Amb més pretensions testimonials que estrictament literàries, Irene Rocas, lectora voraç i veritable grafomana, deu ser una de les escriptores catalanes amb una producció més extensa.

04

1861.
La meua infantesa.
Al nostre poblet de Llofriu hi ha un viciat
quiet i dolcissimament "el Subirà". Hi ha foguera
caso, campades, que antigament eren habitades pels
seus petits propietaris.
Allà vaig néixer i créixer, amb una jolisa caseta
nostra situada a la falda d'una muntanya atesa
ida de ruïnes, flors, rius i cant d'aucella.
Com que no tenia cap germana petita, jugava
jo tota soleteta. Cap al vespre amb la quietut
senta del bosc, corria i corria escollint abstruït
con el retorn dels meus crits me responia i jo
mol més m'entusiasmava semblant-me tan la
gu'era algun qui em responia. En aquella hora
tan plena de misteri, m'embadalava amb els
genèes o cants de joia dels mussols, guillemots
i gipaus i de tota mena de sonats sonats
fin al toc d'oració. Et he primera cam-
panada que sentia corria cap a casa puig
que així m'ho tenia menat la meua

05

06

07

2. INFANTESA I JOVENTUT

Segons la mirada de la mare, Gràcia Bassa, de petita, era "una xamosa nena", "bufona", "primeta però eixerida", "de lo més divertida" i "espavilada". A cinc anys va començar a anar a escola. Quan en tenia sis, pel juliol de 1889, va agafar el xarampió i, tot seguit, una pulmonia i la verola, infecció contagiosa que també van patir les seves germanes Aniceta i Ernestina, les quals van morir en tres setmanes de diferència. Ella se'n va sortir pels pèls.

6. RETRAT D'ESTUDI
DE GRÀCIA BASSA.
AUTOR: JAUME
FERRER I MASSANET
(AMP/FBR)

7. GRÀCIA BASSA, A
DALT, A L'ESQUERRA,
MESTRA DE L'ESCOLA
DE LLOFRIU. AUTOR:
JAUME FERRER I
MASSANET (AMP)

8. GRÀCIA BASSA
PASSEJANT PER LA RIERA
DE LLOFRIU, EL 1906
AUTOR: JAUME FERRER
MASSANET (AMP/FBR)

9. GRÀCIA BASSA,
LLEGINT, A SOTA,
D'ESQUERRA A DRETA,
ÀNGELA, MONTSERRAT
I MARIA BASSA I EL FILL
DEL MASOVER DE CAN
BASSA ROCAS, A LA
RIERA DE LLOFRIU, EL
1906. AUTOR: JAUME
FERRER I MASSANET
(AMP/FBR)

10. ROSSEND SERRA I
PAGÉS, ARXIU HISTÒRIC
DE LA CIUTAT DE
BARCELONA

11. FOTO D'ESTUDI
DE GRÀCIA BASSA I
DE JOAN LLORENS, A
BUENOS AIRES, AUTOR:
WITCOMB (AMP/FBR)

08

09

10

11

L'estrena de la nova casa al cor de Llofriu va coincidir amb la seva estrena a l'escola de la vila. Destacava en el dibuix i en l'escriptura i "llegia tot el que em venia a mà" (com ella mateixa explicava a la neboda Isabel Fuster, en una carta del 23 de maig de 1957). Era aleshores, segons el seu article "Records", una "mossota entremaliada", bromista i comedianta, que jugava a qualsevol cosa, fins i tot amb l'àvia paterna –i padrina de bateig. A dotze anys va fer la primera comunió, amb altres nois i noies del poble, en una diada de festa local.

Cap al 1902, moguda per uns "ideals literaris" ja prou definits, "començava de fer ratlles curtes" (tal com la mare expressava al dietari), que publicava en setmanaris com *Catalunya Artística* o *La Crònica* de Palafrugell, o que mirava de difondre per mitjà dels certàmens dels Jocs Florals. Va participar en els primers de Girona, el 1903, en els quals va merèixer el premi Prudenci Bertrana (que hi actuava de secretari) "al millor quadret literari en prosa, de tema lliure" amb "Drames íntims" (Jaume Bofill i Mates o Josep Carner es van endur altres guardons). L'any següent va prendre part en els Jocs Florals de Santa Coloma de Farners i va obtenir-hi un altre premi. Poques setmanes després, *La Crònica* del 15 de desembre informava que "por una casa editorial de Barcelona se está preparando la confección de un tomo de composiciones literarias de la inspirada poetisa señorita María Gracia Bassa", projecte que no va arribar a port. Encara de dol per la mort recent del pare, en els Jocs Florals de Girona del 1906 va guanyar el premi de la Diputació Provincial amb "Tres llegendes" i el primer accèssit del premi de l'Orfeó Gironí amb "Cançons baixempordaneses" (en la festa, presidida per Raimon Casellas, també hi van concórrer Josep Carner, Miquel de Palol o Ramon Vinyes).

No cal dir que aquests èxits van propiciar-li noves amistats, amb les quals compartia l'afecció a les lletres: Antoni M. Alcover, Antoni Busquets i Punset, Sara Llorens, Mercè Padrós o Vicenç Piera i Prats. També, noves possibilitats, com la d'obrir, el 1904, una escola al mateix casalot familiar, l'"Escola del Cor de Maria", que va congregar una cinquantena d'alumnes, provinents de Llofriu, de Fitor i de Torrent. Mare i filla compartien la fal·lera per l'ensenyança. En el dietari, Irene Rocas confessava: "Quin deliri tenia jo per ser mestra! Hauria estat el goig més gran de la meva vida". En una carta adreçada a Rossend Serra i Pagès, del 25 de setembre del 1905, Gràcia Bassa li demanava què havia de fer per a cursar la carrera de mestra, per a poder començar "lo que tota ma vida he desitjat", i que a casa no li havien concedit "perquè no em sobrava salut".

A Girona, el 1902, hi havia conegut mossèn Alcover, que ja treballava en el projecte del magne diccionari que havia de recollir tots els mots catalans al llarg del temps i de l'espai. El 15 de setembre de 1906, des de Palma, va mirar d'incorporar-la-hi, tot esgrimint exhortacions vitals transcendentals:

Molt content me farà sempre que m'escrigui, i més si ho fa usant el llenguatge ben pur de Llofriu. Prou que és una llàstima grossa que na Sara Llorens no tingui una salut completa per treballar de debò dins el camp de les lletres catalanes! Prou que farà vostè un gran servei a l'obra del Diccionari de la nostra llengua si ens replega el vocabulari de Llofriu. Si no pot vostè tota sola, que cerqui qualcú que li ajudi. Si un no perd el temps, si un procura aprofitar-lo, en té per moltes de coses. Lo que interessa, energia de voluntat per treballar sempre que es pugui. El treball és la nostra vida.

Serra i Pagès havia estat el seu mestre com a folklorista. L'amistat era compartida amb la mare, col·laboradora amatent de les recerques que va emprendre el professor de la matèria de folklore de l'Escola d'Institutius i Altres Carreres de la Dona. Gràcia Bassa va seguir-la d'una manera o altra, sense moure's de Llofriu. Anys després, formava part de la comissió d'homenatge que es va constituir el 1922 –al costat de Maria Baldó, Adelaida Ferrer, Sara Llorens, Maria Oller i Rabassa, Joana Vidal o Maria Vivó–, els actes del qual van culminar amb el llibre que van dedicar-li el 1926, *Alguns escrits del professor Rossend Serra i Pagès*. En la "Ofrena" inicial, li agraïen que "Heu fet tant per nosaltres, per la dona catalana!", i, en conseqüència, proclamaven: "Vós heu sigut i sou per a nosaltres, no un de tants, sinó el Mestre, EL MESTRE per excel·lència". Serra i Pagès també va promoure la secció de folklore del Centre Excursionista de Catalunya, en el qual Bassa va ingressar pel gener de 1905 i va estar-hi vinculada fins que va casar-se. A partir d'aleshores va recollir proses i poemes populars, de manera que el 27 de juny de 1907 va pronunciar al Centre una conferència sobre el folklore de Llofriu, o bé el 4 d'abril 1908 s'hi va fer una lectura d'un seu "Aplec folklòric de Llofriu" (segons que informava *La Vanguardia* del dia), donat a conèixer molt parcialment anys després en revistes com *Catalana* o *Tramontane*. La correspondència entre el mestre i l'alumna, que s'allarga del 1905 al 1928, evidència la consideració i l'estima mútues, més enllà de les diferències i les distàncies.

Segons Irene Rocas, qui va presentar Joan Llorens i Carreras a la filla gran un calorós diumenge de juliol de 1904 no va ser la seva germana, Sara Llorens, sinó Busquets i Punset, amic de la família. Als ulls de la mare, "En Joan pobret encara no pesava tres unces. Amb tot, era molt guapo. Tenia una carona de bon minyó amb una mirada carinyosa que semblava que parlava". Aquella visita va tenir una primera conseqüència: mig any després, Florenci Bassa, de setze anys, s'embarcava amb Joan Llorens cap a l'Argentina, a la recerca de l'anhelada fortuna. Abans de partir, els pares ja havien consentit el compromís de Gràcia i Joan.

Qui era aquell noi que va canviar el rumb de la vida de Gràcia Bassa? Havia nascut a Lobos, a l'Argentina, el 1883, atès que el seu pare i els seus oncles s'hi havien traslladat i hi havien fundat diverses cases comercials. Del 1885 al 1901 visqué a Pineda, i féu estudis a Mataró i a Barcelona. De nou a l'Argentina, es va establir a Trenque Lauquen, on va administrar els negocis del pare, mort recentment, "Casa Llorens. Lanas, Cereales y Frutos" y "Casa Llorens. Ramos Generales". Ell mateix en va obrir de nous i va dedicar-se a l'explotació agropecuària, per la qual cosa va viatjar molt entre Trenque Lauquen, Victorica i Santa Isabel, poblacions de la Pampa, i Buenos Aires, on la família va fixar la residència a partir del 1920, per mor dels estudis dels fills. Hi va morir el 1964.

Joan Llorens i Gràcia Bassa es van casar el 2 de setembre de 1907, a l'església de Santa Susanna del Mercadal de Girona. Ell havia arribat tres mesos abans per arranjat els preparatius de la cerimònia. Pel maig, la família Bassa Rocas, després de la mort del patriarca i de resoldre l'administració dels béns de l'Habana, s'havia traslladat a Olot, on, segons la mare, "na Gracieta va ser l'única que s'hi va enyorar", un sentiment, com veurem, persistent en la seva vida. Ja hi arribava com a jove poeta coneguda, raó per la qual va ser requerida per a formar part del jurat dels Jocs Florals d'Olot d'aquell any, de bracet dels escriptors Josep M. Folch i Torres i Sebastià Sans i Bori i del doctor Domènec Martí i Julià, que actuava de president. Era el darrer acte literari en terres catalanes en què participava, i per molts anys.

NOMS I PSEUDÒNIMS

Al llarg de la vida, Maria Gràcia Bassa i Rocas va signar els seus escrits de maneres diferents, fent ús de noms i pseudònims diversos.

El *Maria*, davant de *Gràcia*, present només en els inicis, devia obeir a un costum de l'època, que encapçalava molts noms femenins. *Gracieta*, el diminutiu familiar i amical que no va perdre mai en aquests àmbits, també figura sobretot en textos de la primeria. Després, va alternar *Maria Gràcia Bassa* (així va firmar el primer llibre, *Esplais en la llunyania*), *Gracieta Bassa de Llorens* (a la revista *Feminal*, per exemple), *M. de la Gràcia Bassa de Llorens* i *Maria G. Bassa de Llorens* (a *Catalana*) o *Gracieta B. de Llorens*, *Gràcia B. de Llorens* i *Gràcia Bassa i Rocas de Llorens* (a *Catalunya* i a *Ressorgiment*). Cap al final de la dècada dels vint va fixar el *Gràcia B. de Llorenç*—el cognom del marit regularitzat segons l'ortografia catalana i el seu reduït a la inicial—amb què, a partir d'aleshores, gairebé sempre va aparèixer a la llum pública.

A part d'aquesta varietat de noms, de vegades cenyits a les inicials (*G.*, *G. B.* o *G. B. de Ll.*), es va valer d'una bona colla de pseudònims (no tots fàcilment identificables a hores d'ara). A *Ressorgiment* va fer servir *Alidé* per a la secció de "Glosses feministes" i *Maria Muntanya* i *Núria Montseny* per a articles de reivindicació catalanista i feminista. A *Nación Catalana*, rere *Follet*, també s'hi amagava l'escriptora políticament combativa. De tant en tant, *Montserrat Folgueroles* emergia ací i allà.

D'altra banda, atesa la forta implicació que va tenir amb algunes d'aquestes revistes publicades a Buenos Aires, segurament un nombre incalculable de textos seus van aparèixer sense signatura, com a anònims, obra de la redacció.

SALÓN DE MÚSICA DEL VAPOR REINA MARÍA CRISTINA

Compañía Transatlántica

Des XIII-4-10-07

12. POSTAL DE GRÀCIA BASSA A SERAFI BASSA (4-10-1907) DES DEL VAIXELL AMB QUÈ VA EMIGRAR A L'ARGENTINA (AMP/FBR)

3. UNA DÈCADA A LA PAMPA

Un mes just després del casament la jove parella va embarcar-se cap a l'Argentina, on a ell l'esperava la feina. Com dèiem, es van establir a Trenque Lauquen, a la província de Buenos Aires, a una distància de la capital de vora cinc-cents quilòmetres. La població havia estat fundada el 1876, en plena conquesta del desert, i nou anys després s'hi havia implantat el primer comerç, la "Casa Llorens", que mirava de cobrir totes les necessitats possibles: carruatges, automòbils, maquinària agrícola, carbó, llenya, cereals, llanes, pells, mobles, utensilis de casa, roba, sabates, queviures... (actualment, el caràcter pioner d'aquesta empresa ha estat reconegut amb el nom d'un carrer "Juan Llorens"). El 1892 es van obrir les seus de Victorica i de Santa Isabel.

Els va acompanyar, en la travessia per l'Atlàntic, Sara Llorens, a fi de refer la salut malmesa i d'estar més a prop del seu promès, Manuel Serra i Moret, que treballava a Nova York. Al cap de pocs mesos de l'arribada, el gener de 1908, van casar-se civilment a Trenque Lauquen. El fet evidenciava una diferència fonda: mentre que la família Llorens era més aviat agnòstica, la família Bassa practicava un catolicisme devot, sobretot Irene Rocas i Gràcia Bassa —disparitat que, tanmateix, mai no va distanciar el matrimoni Llorens-Bassa. D'altra banda, entre els germans Joan i Sara Llorens, que només es portaven dos anys, existia, de sempre, una complicitat especial, com ella mateixa explicava a l'amiga Mercè Padrós, en una carta del 24 de juliol de 1904: "en Joan m'és quelcom gran que no encerto a definir". La correspondència desvela que compartien afeccions i neguits intel·lectuals i fins novetats literàries, llibres i periòdics que regularment travessaven l'oceà. Eren, si fa no fa, les inquietuds de Gràcia Bassa.

En una postal enviada a Serafi Bassa des del vaixell, del 4 d'octubre de 1907, declarava que "ja espero amb deliri el viatge de tornada". Venint d'Europa, en una primera impressió, "vaig sentir la immensa ciutat com un monstre que m'engolia, m'agarrotava, me feia morir", recordava el 25 d'agost de 1910 a Serafi, el germà gran que havia romàs a Catalunya. Ja instal·lada a Trenque Lauquen, li comentava, l'1 de novembre de 1907, "Si aquí fos Catalunya, estaria admirablement". Havia començat a enyorar-se.

Els intercanvis epistolars setmanals mitigaven les afliccions. A part de la mare, Serafi Bassa es va convertir en interlocutor estret i assidu. Les postals de Gràcia (les úniques conservades), juganeres i gracioses, farcides de pinzellades iròniques, responen a notícies familiars i a menesters quotidians, com els enviaments de llibres, premsa, objectes de merceria o receptes de cuina. En un to de broma, algunes eren escrites en francès i en esperanto, llengua que, com altres membres de la família, ella va mirar d'aprendre: "ja he demanat una gramàtica a Buenos Aires", li anunciava el 9 d'octubre de 1909. L'estimació fraternal es feia palesa en l'ús de vocatius d'encapçalament festosos: "Bona tagan, sinjoro", "Mon cher frère Séraphin", "My dear", "Mon aïmat Xerapi", "Serafinot", "Serafinet eixeridet", "Germanet maco", "Germanet xamós", "Molt volgut minyó", "Noi", "Mico", "Bordegàs eixerit", "Cèlebre escultor"...

A Trenque Lauquen van néixer quatre dels seus fills: Joan (1908-1976), Maria, *Miría* (1909-1993), Sara (1912-2007) i Irene (1915-1979); els altres dos, Emília, *Mima* (1918-2002) i Lluís (1921-2000), van néixer a Barcelona i a Buenos Aires. Gràcia Bassa hi va arribar, a aquesta localitat semideserta de la Pampa, a les acaballes de 1907 i

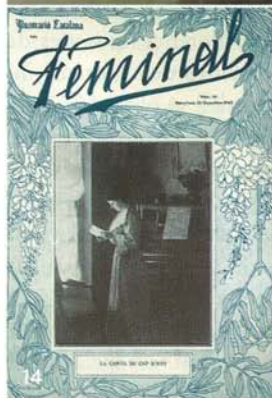
hi va romandre fins a mitjan 1918; com escrivia a Caterina Albert l'1 de maig de 1921, "a 24 anys vaig entrar-hi i a 34 en vaig sortir". Hi va dur una vida solitària ("me barrava en mes quatre parets", confessava en la mateixa carta), força aïllada de qualsevol manifestació cultural que no fos la lectura i l'escriptura, en un entorn presidit pel "dolor" i la "deficiència moral" (en paraules pròpies d'*Els camins de la Pampa argentina*), que feia de la població una "necròpoli" (com la definia a Serafi Bassa el 13 d'abril de 1909).

13

13. FOTO D'ESTUDI DE GRÀCIA BASSA, A TRENQUE LAUQUEN. AUTOR: ARTURO FERNÁNDEZ (AMP/FBR)

14. PORTADA DE LA REVISTA FEMINAL (1912), ON VA APAREIXER "CONSIDERACIONS SOBRE FEMINISME", DE GRÀCIA BASSA

15. VISTA PANORÀMICA DEL CARRER PRINCIPAL DE TRENQUE LAUQUEN. POSTAL DE GRÀCIA BASSA A MARIA BASSA (6-4-1908). AL DARRERE, HI DIU: «FIXEU-SE AMB AQUESTA PLANÛRIA I FIGUREU-SE QUE A PEU HI HA DIES I DIES I DIES DE NO VEURE RES MÉS, I QUASI A CAVALL I TOT.» ED. S. QUINTELA (AMP/FBR)

De bon començament, amb l'empenta dels incipients escrits guardonats o publicats, va reprendre algunes activitats literàries. Per exemple, un recull de dites, amb la col·laboració de Joan Llorens i de Florenci Bassa, que van aplegar-ne un "grapadàs" (com informava a Serra i Pagès l'11 d'abril de 1909). En aquest àmbit, el 1910 es va convertir en la col·laboradora 1.568 del *Diccionari català-valencià-balear* (el número següent, el 1.569, corresponia a Caterina Albert; la seva mare, Irene Rocas, va entrar-hi, amb el 1.621, alguns mesos més tard). Per aprofundir en la recerca folklòrica, va plantejar-se estudiar pel seu compte, amb els escassos materials de què disposava, cosa que no va recomanar-li mossèn Alcover per mitjà d'una carta a Irene Rocas del 19 d'agost de 1911: "li digui que l'estudi de llengües romàniques, si s'ha de fer científicament, necessita per fer-se el llatí i llavors la preparació científica, que és molt difícil. Per lo mateix jo no la hi aconsello". Per contrast, l'estiu del 1910 havia tingut l'estímul de la visita de Santiago Rusiñol, que l'havia volguda conèixer en el seu aclamat periple per terres portenyes (no havia pogut assistir a l'àpat d'homenatge que el Casal Català va oferir al pintor i escriptor, reservat als homes).

Com a poeta, el 1910 va obtenir l'englantina d'or dels Jocs Florals del Casal Català de Buenos Aires (que s'hi organitzaven des del 1908), amb un poema dedicat a Rafael Casanova. No havia deixat d'escriure poesia. D'aquella època, però, no ens n'ha pervinguda gaire. Algunes composicions s'han salvat gràcies a una llibreta manuscrita d'Irene Rocas titulada "Còpies de treballs de na Gracieta", datada a Barcelona, el 2 de juny de 1910. Es tracta d'una antologia, elaborada segons els gustos de la mare, que té per finalitat la preservació d'una obra esparsa, només en part publicada en revistes llunyanes. Entremig, Rocas hi va transcriure alguns poemes primerencs, d'abans de l'expatriació, i hi va introduir algunes anotacions pròpies. Per exemple, després d'"Evocació", clos amb els versos "Lluny de la Pàtria, jo, enyorosa us canto! / Oh, quan podré vers ella retornar?", la mare escrivia: "L'he trobada delicadíssima i m'ha fet plorar d'emoció davant tant enyorament. Déu permeti que ben aviat sigui un fet el seu retorn o si no que se faci la seva santa voluntat i no la nostra".

Gràcia Bassa va col·laborar pròdigament en les efímeres publicacions catalanes que sorgien a la capital, com *Catalunya al Plata* (1909), *La Roqueta* (1911), *El Correo de Cataluña* (1912), *Heraldo Balear* (1913), *Catalunya Nova* (1914) o *Vida Catalana* (1916). En algunes també hi va estar implicat el seu germà Florenci, que, des de l'aïllament de Bolívar (on treballava al camp per a les explotacions dels Llorens), hi enviava escrits i buscava subscriptors i anunciants. Joan Torrendell va obrir *El Correo de Cataluña* als germans Bassa i els va empènyer a participar-hi, en el marc d'un ambiciós projecte de "propaganda de la literatura catalana" en terres argentines (com anunciava el 3 de juny de 1911 a Florenci), que, tangencialment, comprenia fins i tot orientacions periodístiques i literàries (formulades al mateix corresponal el 22 de setembre de 1911):

No hi ha necessitat de que tota la lletra sia de lluita partidista; per ara podríeu dedicar-vos qualche estona a exposar les vostres petites observacions i un que altre comentari. Això fet modestament, sense pretensions d'influir massa, com exercici

per escriure i filar la punteria, sempre us serà convenient. Sobretot, no intenteu fer literatura; vull dir, escrigueu humilment, sols per fixar records i notes de joventut. Lo demés ja vindrà, si és que ha de venir.

Igualment, els dos germans figuraven com a “Redactors i col·laboradors de *Catalunya Nova*” des del primer número. Promoguda per Antoni de P. Aleu, la revista era dirigida per J. Vilà Estruch, el qual va mantenir una extensa correspondència patriòtica amb Florenci Bassa, que revela la implicació familiar amb l'empresa i amb tota mena d'iniciatives catalanistes que sorgien. Cadascú hi aportava el que podia: Florenci, gestions diverses; Joan Llorens, suport econòmic; Gràcia Bassa, com Vilà afirmava en una postal al germà del 13 de març de 1914, va esdevenir “ferm puntal de *Catalunya Nova*”.

D'aquests anys a l'Argentina, en sobresurt una extensa conferència al Casal Català de Buenos Aires, “Consideracions sobre feminisme”, publicada el 1912 en quatre números consecutius a la revista barcelonina *Feminal*, dirigida per Carme Karr i editada per Francesc Matheu. Hi desenvolupava, per primera vegada, el seu pensament sobre una qüestió en voga que, més endavant, va reprendre de maneres diferents. Partia de la base que responia a uns “grans ideals de millorament i de justícia” i de “llibertat”, universals i inajornables, els quals tan sols es podien plasmar, en la vida quotidiana de les dones d'arreu, per mitjà de l'educació. Després de segles d'ignorància i d'ofec, la instrucció feia de revulsiu de la condició femenina, segons que es desprenia de països com França o Anglaterra, on ja destacaven talents notoris. L'assumpció d'aquest valor podia tenir efectes imponderables: “calculeu lo que por arribar a ésser la dona conscientment educacionista”. Se n'havia de desprendre efectes socials, culturals i, també, patriòtics, sempre presents en els seus textos. Els uns revertien en els altres.

La conferència anava acompanyada d'una llarga dedicatòria, que transcrivim:

A Joan Llorens: A tu, delicat espòs meu, tan amant de tota idea de justícia i de generositat; a tu qui, tant benèvol y dítxós de mi, m'animes sempre a posar en lletres els aleteigs del meu cor i els meus humils pensaments, plau-me dedicar-te aquest primer estudi sobre les necessitats de la Dona.

De cor defenso a totes en general; però molt especialment voldria treballar per a les dissortades, car no he d'oblidar a elles, jo, que vora teu sóc la dona més feliç de la terra!

Molts testimonis ens refermen aquesta imatge d'entesa, complicitat i estimació matrimonials. Entre altres, la breu correspondència preservada de tots dos, que devia ser abundant pels continus viatges d'ell: tant s'hi tracten les ocupacions quotidianes o les peripècies dels fills com assumptes polítics o literaris, amb la inserció habitual de poemes d'ella, que reclamaven el judici d'ell. Sense el suport i l'estímul del marit, segurament l'obra de Gràcia Bassa hauria estat més breu i més dispersa.

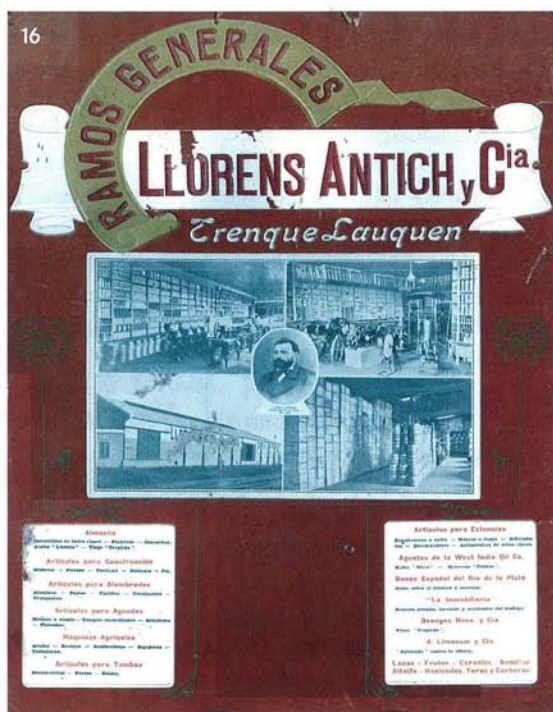
El juny de 1918, embarassada de l'Emília, van voler que nasqués en terra catalana, seguint una tradició de la família Llorens. Així, ella es va traslladar amb els quatre fills grans a Barcelona, on van estar-se dos anys llargs, fins al setembre de 1920, que ell els va venir a recollir.

4. INTERLUDI: DOS ANYS A CATALUNYA

A Barcelona, el 1919, Gràcia Bassa va publicar el primer "llibre", *Esplais en la llunya-
nia*, en la col·lecció "Lectura Popular", editada entre 1913 i 1921 per Il·lustració Cata-
lana i dirigida per Francesc Matheu, la qual, de periodicitat setmanal, va assolir la xifra
de 364 números. De fet, es tractava d'opuscles de 32 pàgines conformatats per succintes
antologies, precedides d'una breu biografia de l'autor —tots contemporanis—, escrites
en normativa prefabrianiana. L'impulsor dels *Esplais* va ser Rossend Serra i Pagès, de la
mateixa manera que va propiciar reculls d'altres deixebles seves, com Adelaida Ferrer o
Sara Llorens. Pel que sembla, fins i tot va responsabilitzar-se de la tria dels poemes i de
la revisió final. En una carta del 17 de setembre de 1919, ella ho confiava tot al seu cri-
teri, amb una modèstia i una senzillesa radicals, que va mantenir intactes tota la vida:

Estimat Sr. Serra: Miri, vencent una miqueta de por, li envio els versots que he
pogut recollir. Del millors, ja sé que no en tinc, almenys del grup darrer. Dels de
quan era poeta..., no sé si més que ara, n'hi ha d'haver d'altres tal volta millors que
aquests, però no sé pas on paren: [...] no les guardava.

Es poden retocar, qualsevol que siguin. Si en sobressin, triï les que li desplaguin
menys... Les traduccions, de poetes argentins principalment, no sé si estan bé. Tam-
poc són de poesies triades, sinó les que tenia a l'atzar. Podria fer-ne algunes, si no
s'arribava a fer el llibre. En fi: a les mans de vostè, com ho deixo, quedo tranquil·la.

16. CARTELL PUBLICITARI
DELS NEGOCIS DE
LA FAMÍLIA LLORENS
(AMP/FBR)

Tal com va aparèixer, *Esplais en la llunya-
nia* aplega 22 po-
emes, un dels quals és "En la
mort de Delmira Agustini" i
un altre, el darrer, una versió
d'un d'Alfonsina Storni (que
tot just feia tres anys que ha-
via editat la primera obra),
poetes admirades i, després,
molt seguides i traduïdes.
La llunya-
nia n'esdevé l'eix
argumental: l'exili, l'estra-
nyesa, la solitud, l'enyora-
ment..., sobretot de la pàtria
perduda, de la terra distant i
misticada. Tot hi gravita al
voltant, més enllà dels mo-
tius concrets —un paisatge,
una escena domèstica, una
invocació religiosa, un mo-
ment íntim...—, i de la vari-
etat de formes i de registres,

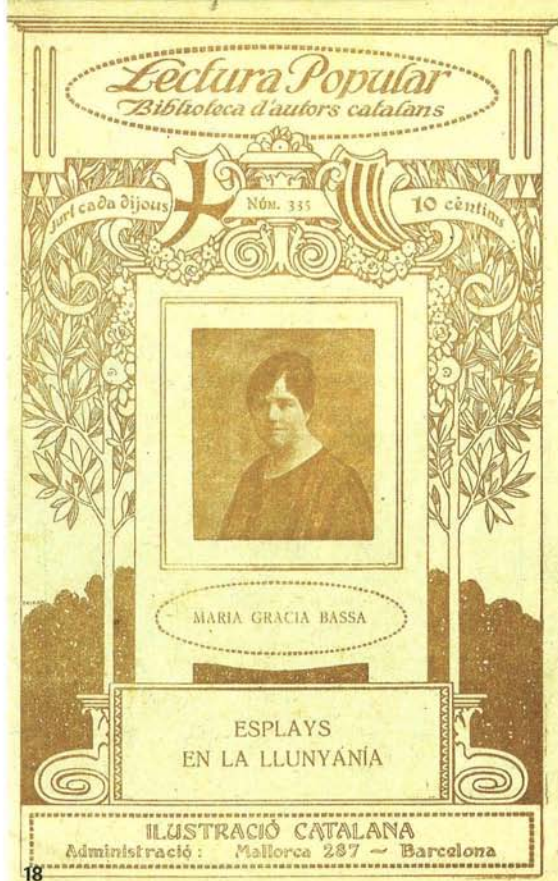

que basculen dels més populars als més cultes. L'ús del terme “esplais” dóna fe, d'una banda, de la humilitat amb què acarava l'activitat literària i, de l'altra, de la necessitat personal que en tenia. Semblantment, la mare, Irene Rocas, va titular el seu vast dietari *Esplais de la meua llarga vida*.

Gràcia Bassa va col·laborar en una altra empresa de Francesc Matheu, la revista setmanal *Catalana* (1918-1926), hostil als principis culturals noucentistes i a la normativa ortogràfica de l'Institut d'Estudis Catalans. Compartimentada en seccions fixes (en la de novel·la, hi va sortir *Un film (3000 metres)*, de Caterina Albert), una era reservada al folklore, dirigida per Serra i Pagès, que, un cop més, va animar Bassa a difondre-hi les seves antigues recerques. Va participar-hi en els primers números, el 1918, i, més endavant, a partir del 1923. Les composicions, més aviat breus, anaven encapçalades per l'epígraf “Corrandes de Llofriu” i eren signades amb el nom de M. de la Gràcia Bassa de Llorens, fet que, tal com Sara Llorens explicava al seu mestre des de Buenos Aires el 7 de desembre de 1925, desplaïa a la cunyada:

La Gracieta ha vist números de *Catalana* i li sap un xic de greu de veure's el nom (tant llarg i pretencios, diu ella) darrere d'una corrandia o d'una superstició pueril o de mal gust i tot, a voltes. Jo li dic que és per acabar d'omplir tipogràficament una plana, però ella diu, i no li falta raó, que els lectors no saben que sigui per això, i que més de quatre deuen somriure pensant que ella envia a la Direcció de la revista, després d'un esforç de recerca, aquelles dues ratlles transcendents, cada vegada. Preferiria que el seu nom sols vagi sota d'una sèrie de recerques (que així ja no farà riure), o que, si per completar la plana cal utilitzar una sola d'aqueixes cosetes, que no li posin el nom.

17. POSTAL DE
JOAN LLORENS
AL FILL GRAN, DE
TRENQUE LAUQUEN
A BARCELONA (27-
5-1919) AL DARRERE,
HI LLEGIM: “ESTIC
MOLT CONTENT
DE COM ESCRIUS,
SOBRETOT PERQUE
HO FAS FORÇA
NET I ESTÀ FORÇA
BÉ L'ORTOGRAFIA”
(AMP/FBR)

18

L'honradesa i el sentit del ridícul emergien de nou. Com també l'escassa confiança en les potencialitats creatives pròpies, que, tanmateix, va tenallar-la a mitges, potser més per la banda de l'estricta ambició literària que no pas en tant que fre productiu. La seva poesia va esdevenir "inspirada" i "immediata", "eventual" fins a un cert punt. En les traduccions es transfigurava en la brillant poeta que s'havia afigurat.

Després de més d'una dècada d'absència, en veure's novament "Sota el cel de la pàtria", va sobtar-la sentir i llegir tant castellà arreu: a la premsa, als anuncis comercials, als carrers, als temples, a les places de toros... Amb tot, les dues estades que va fer a Catalunya (la segona, entre 1934 i 1935) li van "retornar" la llengua, que, d'altra banda, no va deixar de fer servir mai, ni en la vida privada ni com a escriptora, tot i la facilitat que tenia per a escriure en castellà, com admetia a

18. COBERTA D'ESPLAYS
EN LA LLUNYÀNIA
(1919)

19. FAMÍLIA BASSA
ROCAS A BARCELONA
(23-4-1916). ASSEGUTS:
MONTSERRAT, MARIA
I ÀNGELS BASSA,
SARA LLORENS, IRENE
ROCAS I MANUEL
SERRA I MORET. DRETS:
FRANCESC SERRA
I LLUÍS I FLORENCI
BASSA. (AMP/FBR)

Isabel Fuster el 26 d'abril de 1953. En la correspondència sovint lamentava les interferències i la mixtura d'idiomes que, inevitablement, havia experimentat després de tants anys de viure en un "altre" hàbitat lingüístic: en la mateixa carta, sostenia que es perd "la manera, el lèxic, la frescor i fluïdesa" i, al capdavall, "deformem el parlar, deformem l'escriure"; per això, "cada vegada que he tornat a Catalunya (dues vegades) m'he refet en la forma literària". Sense el nodriment de la quotidianitat, amb el pas del temps la llengua pròpia s'aprimava, es recloïa i es fossilitzava. I, malgrat aquets estralls, s'hi va voler servir fidel.

5. BUENOS AIRES: 1920-1939

Com me reca Catalunya! Sort que he tornat per la meua pròpia voluntat, pel meu pobre Joan, que n'és ben mereixedor. Estic amb el ple convenciment de que hi ha poquíssims homes d'una honradesa i d'una moralitat tant pures. Jo no vaig voler que tornés tot sol; val més si un feliç dia podem tornar tots plegats. [...] És doblement esmortida aquesta meua vida aquí; estic tan sense pena ni glòria, sense impressions ni sensacions de cap mena; solitària com ja a Trenque Lauquen m'havia avesat a estar, que tremolo de sortir de casa. [...] És impossible, jo no sé viure aquí i està dit tot.

Gràcia Bassa escrivia aquestes impressions del retorn a Caterina Albert l'1 de maig de 1921. La readaptació es presentava costa amunt. I això que ara, per l'educació dels fills, s'havien establert a la capital. El marit, Joan Llorens, se n'havia d'absentar sovint per atendre els negocis de la Pampa. Ella havia de regir la casa i, segons que es desprèn de les cartes intercanviades amb la família i les amistats, de feina, no li'n faltava: tenia cura dels fills, netejava, feia el menjar, cosia molt... Potser per això s'havia acostumat a matinar, i es reservava aquelles primeres hores del dia, robades a la son, per llegir i escriure. Acusava, per als projectes més ambiciosos, "el tràfec de la meua vida i la falta de serenitat", com explicava a Serra i Pagès el 27 d'agost de 1927. Alhora, es lamentava de no tenir temps ni disposició per a desenvolupar la vocació literària i, amb tots els interlocutors, oferia proves de valorar molt poc el que havia publicat: es definia ella mateixa com "aquesta cuca de llum", "un bri", "una persona tan poca cosa com jo", "insignificant", "beneitona", "beneita", "llauna"... En cap cas, no s'hi entreveu falsa modèstia, sinó un convenciment sense esquerdes i sense concessions.

La tornada va anar seguida d'alguns contratemps de salut. Irene Rocas, en els *Esplais de la meua llarga vida*, en rebre cartes de Buenos Aires, es mostrava preocupada per les dolences de la filla. Més endavant, una malaltia de Joan Llorens va obligar la parella a passar sis mesos, de juny a desembre de 1922, en un balneari a la població de Capilla del Monte, a la província de Córdoba, a la recerca d'un clima alt i sec. Tot just feia uns quants mesos que havia nascut el fill petit, Lluís. Alguns anys després, entre 1930 i 1933, van haver de desplaçar-se de nou a la mateixa província, ara a Argüello, a causa d'una afecció similar del primogènit.

En l'àmbit domèstic, el matrimo-

20. ELS SOCIS FUNDADORS DEL CASAL CATALÀ DE BUENOS AIRES, EL DIA DE LA INAUGURACIÓ DE L'ESTATGE (18-4-1908) (AMP/ COL·LECCIÓ MONTSERRAT BACARDÍ TOMÀS)

ni Llorens-Bassa va transmetre la llengua als fills i als néts, de manera que el català era l'idioma familiar en els usos orals i, en el cas dels fills, també ho era en els intercanvis epistolars. El 28 d'agost de 1928, en els *Esplais*, Irene Rocas descrivia una escena quotidiana de gimnàstica lingüística impagable:

En Joan gran té el bon encert i bon humor de procurar que els seus fills parlin amb facilitat, i per això fa com qui diu concursos de paraules antigues i extravagants. Qui les diu més clar i més de pressa els hi dona premis. Ahir vespre va guanyar la Mima. Varen començar amb allò d'“un plat pla, ple de pebre negra està”. “En cap cap cap, lo que cap en aquest cap”. “El que roba una arroba una roba de roba, no roba l'arroba, que roba la roba”, i així van fent pràctica de parlar més de pressa. Encara en té d'altres de preparats que els troba amb una revista de folklore recentment arribada de Barcelona.

BUENOS AIRES (Rep. Argentina) CASA DE GOBIERNO

*amb el teu bell na!
 Sue vires feliç a tot espar
 ho, tots et desitgem!
 La tia
 Gracieta*

Com els amics Hipòlit Nadal i Mallol i Pere Seras, van esforçar-se per crear una llar catalana duradora als antípodes del planeta. Hi va contribuir el fet d'haver atresorat una important biblioteca de llibres catalans (ho testimonia, per exemple, el registre de les lectures d'Irene Rocas als dietaris, un cop instal·lada a l'Argentina), com també la infantesa i la joventut casalenca que els descendents van tenir. Es tractava, al capdavant, de no perdre les arrels.

No obstant això, el matrimoni va maldar, igualment, per integrar la família a la terra adoptiva, perquè no patís, com ells mateixos patien, un desplaçament forçós i crònic. En gratitud de les bondats que el país els havia fornít, van promoure l'“argentinitat” dels fills, sense renunciar a la “catalanitat”: un equilibri tan difícil com plausible. Van seguir de prop els avatars de la política argentina, sobretot per mitjà de la premsa (de la qual eren lectors impenitents), i van arrencar-se, com la majoria d'exiliats, en les files de l'antiperonisme.

21. POSTAL DE GRÀCIA
 BASSA A LA CÒSINA
 NEUS ESCARRÀ (30-4-
 1923) ED. OHBA
 (AMP/FBR)

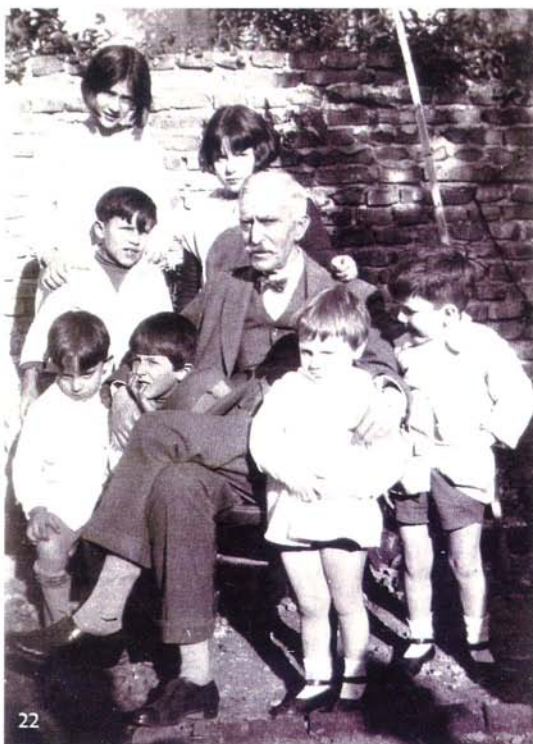
Així mateix, van esforçar-se per transmetre als fills uns valors ètics i morals irrenunciabls per a tos dos. En el cas d'ella, s'hi afegia un sentiment religiós profund, sentit i engatjat, segurament heretat de la mare, que es materialitzava en variats usos i costums. El dietari d'Irene Rocas, el 9 de març de 1929, ens proporciona una altra imatge preuada de la vida diària:

En Joan gran cada vespre fa fer una mena d'examen de tots els actes bons i dolents que han fet durant el dia na Irene, la Mima i en Lluís. Té una llibreta a la que hi anota lo bo i lo censurable. Al cap del mes sumará els actes bons i els dolents i a cada un d'ells donará lo que mereixin. Va bé això, puig se'n recorden i procuren complir per no tenir males notes.

L'activitat social, cultural i patriòtica de Gràcia Bassa es va aixoplugar al Casal Català de Buenos Aires. Creat el 1908, disposava de diverses seccions ja prou consolidades (la biblioteca, l'orfeó, l'esbart, el teatre...). A diferència d'altres entitats de l'època, les dones hi van ser acceptades de bon principi, igual que la mainada, per la qual cosa els diumenges hi acudien famílies senceres. Bassa no va capitanejar cap d'aquestes seccions, ni tan sols en va ser assídua, però ella i el marit, i després els fills i els néts, hi van prestar tot el suport possible, material i moral. Tant en l'àmbit patriòtic com en el literari, la seva participació es va allargar, inalterable, cinquanta anys.

Del Casal va sorgir, el 1922, el Comitè Llibertat, una branca d'acció política de pensament independentista, al qual l'escriptora va estar estretament vinculada. El Comitè va emprendre, durant la dictadura de Primo de Rivera, la publicació del periòdic setmanal *La Nación Catalana* (1923-1930), que va assolir treure a llum 326 números, amb tiratges d'entre tres mil i cinc mil exemplars. Escrit en castellà per informar els lectors argentins de la manca de llibertats que patia el poble de Catalunya, va ser dirigit, successivament, per Joan Comorera, Josep M. Xammar i Lluís Castelló, si bé el veritable artífex, l'"administrador", n'era Pere Seras, amb el suport d'Hipòlit Nadal i Mallol, dos activistes correligionaris de Gràcia Bassa. En paraules de Víctor Castells, "separatistes, [...] tendien més aviat cap a posicions socialistes o, en tot cas, de caràcter esquerrà, progressista". Ella hi va escriure incansablement, durant els set anys de vida, sovint amb pseudònims diversos, com explicitava, amb el seu desmenjament característic, en una carta a Francesc Macià del 31 de març de 1929: "He seguit la col·laboració a *La Nación Catalana*; si tenen tres articles junts, tots tres me'ls hi claven; em fan pensar, aquesta gent, no s'entenen de raons"; abans, en els inicis, el fill gran, Joan, en donava la seva versió, casolana i candorosa, a l'àvia Irene, l'1 de novembre de 1923: "La mare hi escriu en tots els números i ho fa força bé. Per això ha estat molt enfeïnada i no li sobra temps perquè com que ve l'estiu ha de fer vestits per a les petites". El 1926 el Comitè Llibertat va instituir el Dia del Presoner Català, amb la celebració d'alguns actes per tal de recollir diners per als presos polítics represaliats, en els quals l'escriptora també va participar, per més que, en una altra carta a Macià, del 4 de setembre de 1928, considerava que "la pitjor organitzadora que podien trobar sóc jo".

L'amistat amb el futur president de la Generalitat venia de poc abans. El Comitè,

22. FRANCESC MACIÀ
A BUENOS AIRES, EL
1928, AL PATI DE LA
CASA D'HIPÒLIT NADAL
I MALLOL, AMB ELS
FILLS PETITS DE JOAN
LLORENS I GRÀCIA
BASSA (ELS TRES DE
DALT, A L'ESQUERRA),
DE NADAL I MALLOL I
M. LLUÏSA BURCH (ELS
DOS DE BAIX) I DE PERE
SERAS I CONCEPCIÓ
LLEONART (A LA
DRETA) (AMP/FBR)

23. COBERTA
DE BRANCA
FLORIDA (1933)

24. GRÀCIA BASSA I
JOAN LLORENS AMB
ELS FILLS PETITS: LLUÏS,
EMÍLIA, SARA I IRENE,
VERS 1925 (AMP/FBR)

amb el Centre Català de l'Havana, va proposar a Francesc Macià fer una gira propagandística per Amèrica per aplegar recursos humans i econòmics i per constituir un organisme representatiu dels nuclis separatistes del continent. Pel gener de 1928 Macià va arribar a Montevideo, amb Ventura Gassol, secretari i amic. Com que el govern de l'Argentina no els permetia l'entrada, perquè no els reconeixia el passaport, van entrar-hi clandestinament, l'1 de febrer. Set dies després la policia els va detenir i els va deportar. Va defensar-los Alfredo L. Palacios, líder del partit socialista argentí, que va guanyar la causa i, de retruc, el cas va establir jurisprudència i va tenir un enorme ressò a la premsa, amb un seguiment in-

cessant dels grans diaris del país i de l'opinió pública. Per afrontar tant el procés com els objectius inicials, Macià i Gassol van viure prop de mig any a casa de Joan Llorens i de Gràcia Bassa, els quals van assumir, a part de les despeses, els possibles perills. A causa dels viatges continus d'ell, ella va fer d'amfitriona, amb l'ajut d'Irene Rocas, que un any enrere havia seguit les passes de la filla i s'havia establert a casa seva. La mare tenia les seves preferències, com constatava el 22 d'abril de 1928 als *Esplais*: "Sobretot el Gassol, a casa hi estava molt bé i era molt bon companyó. El senyor Macià també, però amb mi no va simpatitzar tant com en Gassol". El 24 de juny reportava una commemoració de la qual ha quedat una fotografia coneguda:

Hem celebrat la bonica festa dels nostres Joans a can Nadal, on hi han convidat els senyors Macià i Gassol. En Joan gran s'ha lluit fent l'assado d'un xai, un porquet com una llebre i un pollastràs mol bonic. L'àpat l'hem cruspit a l'aire lliure en el jardí de can Nadal. Tots hem tingut bona gana i altra tanta joia i germanor. En servarem bon record. Érem tots els de casa, els nostres cabdills. En Seras amb la seva dona i filleta i tots els de can Nadal.

Francesc Macià va agrair amb vehemència, i més d'un cop, l'auxili i el suport rebuts a Gràcia Bassa, com en la carta datada a Brussel·les el 25 de gener de 1929:

GRACIA B. DE LLORENÇ

BRANCA FLORIDA

23

24

Vaig viure amb la seva família moments tan intensos de la meua vida! Verament una amistat no podria ésser segellada per un sentiment més noble que el que segella la nostra: el sentiment de pàtria. Podran passar els temps, podran arribar les coses més greus que pugueu imaginar-vos, però el record d'aquells dies passats al vostre devora no s'esborrarà mai del meu pensament. A casa vostra em trobava com a casa meua i més d'un cop, en enyorar la meua llar, tenia la sensació que vosaltres n'éreu una vera perllongació. Vós, el vostre espòs exemplar i els vostres fills tots tan bons i gentils sempre més tindreu un lloc, per cert ben escollit, en el meu cor.

A casa seva també hi va viure Ramon Mas i Ferratges (Barcelona, 1888 – Buenos Aires, 1948), com a hoste amic. Secretari del Casal Català i del Comitè Llibertat, va fundar el primer esbart dansaire català a l'Argentina. Va consagrar-hi molts esforços: va convertir un munt de rondalles en peces teatrals i va adaptar nombroses obres del teatre català i universal, algunes de les quals es van muntar en teatres comercials, com, el 1933, *Lo-hengrin*, de Wagner (a partir de la traducció catalana de Joaquim Pena i Jeroni Zanné), arranjament molt elogiat per la crítica. Entre 1923 i 1924 va publicar deu números de *Catalònia. Revista Argentina de Expansión Cultural Catalana*, en castellà, per a la difusió literària de la cultura catalana. Completament finançada per ell, però sense que el seu nom constés enlloc, es repartia de franc a les institucions culturals que hi podien tenir interès. Ell mateix va fer-se càrrec de la redacció i va traslladar-hi anònimament, del català al castellà, una gran part dels textos. Per a aquesta tasca, va comptar amb l'ajut de Gràcia Bassa, que va traduir poemes de Josep Carner, Miquel Costa i Llobera, Ventura Gassol, Àngel Guimerà o Josep Maria López-Picó.

Com dèiem, la família Llorens-Bassa es va fer molt amb la família d'Hipòlit Nadal i Mallol, que, a més, durant anys, van viure a prop (igual que els Seras). Nadal

havia arribat a Buenos Aires el 1912, fugint del servei militar forçós. El 1916 va promoure la delegació de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana –de forta implantació en terres americanes– i va fundar la revista *Ressorgiment*, la publicació en català de més durada apareguda fora de les fronteres. Va dirigir-la al llarg de cinquanta-sis anys, fins al 1972, amb un total de 10.860 pàgines impreses, tasca que sempre va combinar amb l'ofici de sastre. Cap al final de la singladura, ell mateix admetia a Joan Coromines, el 26 de desembre de 1964, que havia estat "l'obra de la meua vida". Casat amb Maria Lluïsa Burch, van tenir quatre fills, companys de jocs i amics dels fills de Gràcia Bassa. Els contactes d'una casa a l'altra eren tan sovintejats com respectuosos. Un cop més, el dietari d'Irene Rocas ens proporciona nombroses estampes i percepcions de l'existència quotidiana, com el 22 de febrer de 1928: "Diumenge proppassat vàrem anar a dinar a casa dels

25. HIPÒLIT NADAL I MALLOL, DIRECTOR DE RESSORGIMENT (1916-1972). FAMÍLIA NADAL. BIBLIOTECA MUNICIPAL DEL PORT DE LA SELVA

bons amics Nadal. Hi vàrem estar fins a entrada de fosc. Són tan bona gent [que] un mai se sent cansat de les seues converses. En Lluïset se va divertir molt amb els xamosos nens Nadalets”.

El 7 de juny de 1925 el Comitè Llibertat i el Casal Català, amb altres institucions, van retre un homenatge a Gràcia Bassa, celebrat al Casal: un àpat en el qual van assistir un centenar de persones, amb diversos parlaments preliminars. El d'ofrena, proferit per Nadal i Mallol (i imprès a *Ressorgiment*), n'emfasitzava el capteniment ciutadà militant:

Tots admirem la seva catalanitat serena i indòmita. [...] Ella, sempre és ella, vull dir que la mateixa patriota torbarem en el tracte personal, en la seva vida familiar i en les seves relacions socials. La senyora Gràcia B. de Llorens, sempre, arreu i en tot moment, irradia patriotisme. [...] La seva catalanitat és inflexible. [...] No actua moguda per cap més finalitat que la de poder ésser útil a la pàtria.

En la comunitat catalana de l'Argentina, Gràcia Bassa s'havia fet un nom. Aquells anys va participar en diversos actes de caràcter honorífic. Val la pena d'esmentar-ne alguns, a tall de mostra. El primer havia estat la presidència dels Jocs Florals del 1921 del Casal Català de Buenos Aires. Al final de la dècada, el 1929, havia estat reclamada des de Rosario per pronunciar un discurs d'homenatge a Ignasi Iglésias, arran de la mort del dramaturg, molt popular en els escenaris de l'emigració catalana. Pocs mesos després va fer un parlament en la Festa de la Bandera al nou Centre Català de Santa Fe. Tot just acabada de proclamar la República, el maig de 1931, va desplaçar-se a Córdoba per festejar l'efemèride al Club Català. Una nova commemoració, el centenari de la Renaixença, el 1933, va empènyer el Centre Català de la capital –políticament, més conservador i conformista que el Casal Català– a demanar-li una conferència. Tots aquests textos, escrits amb una perceptible intenció literària, van sortir publicats a *Ressorgiment*.

El 1926 va acompanyar el marit en una llarga estada per les terres de la Pampa on tenien negocis. Seguint un suggeriment de Joaquim Ruyra, va prendre “unes notes de viatge” que, reelaborades, es van convertir en *Els camins de la Pampa argentina*, obra datada el març de 1941, amb la qual va concórrer als Jocs Florals d'aquell any, els primers de l'exili, represos a Buenos Aires. Abans de fer-se públic el veredict, el 5 d'abril de 1941, el director de *Catalunya*, Ramon Girona Ribera, ja va oferir-li la possibilitat de ser publicada per la primera editorial de l'exili, l'Agrupació d'Ajut de la Cultura Catalana, sota l'empara de la revista. L'empresa benèfica, però, no es va poder sostenir i el llibre encara avui roman inèdit (el premi, se'l va endur *Tres a la rereguarda*, de C. A. Jordana).

Tretze anys després de l'aparició d'*Esplais en la llunyania*, el 1933 va sortir a llum el segon –i últim– llibre de Gràcia Bassa, *Branca florida*. El centenari de l'inici de la Renaixença va esperonar-la a reunir una part petita de la seva obra poètica –trenta composicions– en un volum, editat fora de col·lecció per la Llibreria Catalònia. Bassa va demanar un prefaci a l'admirada Caterina Albert, que va refusar la petició adduint un excés de compromisos i una suposada mancança d'eines crítiques, fet que no va enterbolir la consideració i l'estima que li tenia. *Branca florida* és un llibre breu i depurat, concebut, més

que com un arplec de poemes, com una obra unitària, amb una coherència temàtica remarcable, com també formal, accentuada per l'ús de rimes consonats i de versos i d'estrofes fixes. Normativament, ja abraçava la regulació fabriana: en tots els escrits de Bassa, públics i privats, s'hi adverteix l'esforç gradual d'adaptar-s'hi. En la "Notícia biogràfica" pòstuma de *Ressorgiment*, s'observava que "és un recull fet per l'autora amb un sentit d'autoexigència que no tenia la seva obra esparsa publicada anteriorment". Si els *Esplais* fixaven la vista en el món perdut, ara es posaven en relleu els guanys de la "branca" que havia "florit" "tan lluny de ma terra": l'enyor queixós deixava pas a la resignació activa, la qual, tanmateix, no sempre aconseguia sadollar "una set infinita". En la "Síntesi" final, voluntariosa i agraïda, es feia explícit l'esperit de venciment:

El plor dels ulls adolorits
i el deix dels membres arraulits,
el meu somriure no han vençut;
la vida és bella, plena santa:
ho sap qui espera, estima i canta,
pel do d'amor excels, rebut!

Entre l'estiu del 1934 i l'estiu del 1935 va tornar, per segona i darrera vegada, a Catalunya i va passar-hi tot un any. Els fills s'havien fet grans i alguns ja s'havien emancipat. Després de gairebé trenta anys d'allunyament, el viatge li va servir per a retrobar familiars i amistats, per a refer ponts literaris i lingüístics, tal com explicava a Caterina Albert el 8 de febrer de 1935: "He passat una llarga temporada d'aclimatació, perdia la manera d'expressió d'allà i no posseïa la d'ací. No sabia dir tres paraules, el cervell se me n'anava: un estat rar i trist! Ara em vaig tornant catalana, molt catalana". Va aprofitar l'estada per a enfortir relacions literàries, sobretot femenines, tant amb escriptores més grans, com Francesca Bonnemaison o Maria Domènech de Cañellas, com amb d'altres de molt més joves, com Teresa Vernet.

Arran de l'aixecament militar del juliol del 1936, el Comitè Llibertat va endegar una frenètica campanya d'ajut a la població civil que patia misèria i gana: va sostenir una colònia infantil a Vilamajor del Montseny, va organitzar recaptes d'aliments, de medicaments i de roba per enviar a Catalunya, a més d'activitats per a obtenir diners, com ara funcions de teatre, concerts, concursos i rifes, xeflis populars... Gràcia Bassa tothora va donar-li suport, amb l'esperança de canviar el rumb de la guerra.

Pel setembre va ser convidada a assistir al XIV Congrés Internacional dels PEN Clubs, celebrat a Buenos Aires entre el 5 i el 15, que va tenir tanta repercussió mundial per motius polítics i, també, per la presència d'alguns escriptors insígnies: Georges Duhamel, André Gide, Emil Ludwig, Filippo Tommaso Marinetti, Jacques Maritain, Victoria Ocampo, Jules Romains, Giuseppe Ungaretti, Stefan Zweig... La funció social de la literatura va centrar bona part dels debats, seguits arreu amb gran expectació. Gràcia Bassa, escriptora compromesa, se'ls devia fer seus.

En temps convulsos, la família s'eixamplava: el juliol de 1937 va néixer la primera néta, Carme (anomenada, familiarment, *Mimos*), filla del fill gran, Joan, i de Sara Planas.

Els camins de la Pampa argentina descriu la Pampa de principi de segle xx, que, malgrat no ser la de *Martín Fierro* o la de *Don Segundo Sombra* (la població havia augmentat, la terra era parcel·lada, hi havia ferrocarrils i els primers automòbils ja hi circulaven), encara en manté l'essència. Gràcia Bassa va ser a la Pampa per primera vegada el 1917. El 1926, hi va tornar i, en aquest segon viatge, va prendre les notes necessàries per a escriure l'obra. Sembla que als anys trenta hi va tornar un altre cop, i potser, d'aquest tercer viatge, en va sortir la revisió final del llibre, que va donar per acabat el 1941.

Bassa hi evoca la plana, la fauna i la flora, la muntanya, els rius i la gent, mentre resseguim l'itinerari que va fer amb el fill petit, Lluís, i el marit, Joan Llorens. El punt de partida és Buenos Aires i l'objectiu és arribar a Santa Isabel, on la família Llorens tenia negocis, tot passant per Vitorica, on tenien un *almacén* (hi venien queviures, maquinàries i útils agrícoles) i una *tienda* (de roba i coses per a la llar).

Les descripcions es complementen amb fotografies fetes pels protagonistes del relat durant el viatge, cosa que ens ajuda a fer-nos una idea més exacta de la Pampa d'aquell moment i ens permet conèixer alguns dels personatges que apareixen a l'obra, com Yancamil, l'últim indígena que es va rebel·lar contra l'ocupació de l'exèrcit argentí, a la batalla de Cochicó.

Gràcia Bassa se'ns mostra com una dona curiosa, reflexiva i amb unes arrels molt profundes en la cultura catalana. El fill és el company de viatge des del principi i, alhora, representa l'esperança, atribució que també s'atorga a la Pampa. Joan Llorens ja l'ha recorregut moltes vegades i, per tant, pot exercir de mestre en aquest viatge d'aprenentatge. En el relat, hi apareixen catalans —com Tarsol, de Lleida—, estrangers, indis i nadius, que els expliquen històries, tal com feien els *payadores*, i que els donen el millor que tenen. Ara bé, sens dubte, el personatge més important és la Pampa, tal com apunta el títol. De la naturalesa, de la immensitat de la plana, se'n desprèn una emoció equiparable a la que transmet *Don Segundo Sombra*, de Ricardo Güiraldes, quan compara la Pampa amb el mar, pel fet de crear la sensació d'insignificança davant la gran massa d'aigua.

Els camins de la Pampa argentina és una obra interessant per diverses raons: per la narrativitat, propera a la prosa poètica; per la fidelitat a l'hora de retratar situacions, paisatges i persones; perquè crea una petita base de dades folklòrica de la cultura argentina; per la riquesa lèxica (clara exhibició del do de folklorista de l'autora, heretat de la mare), i, sobretot, per la barreja entre la cultura catalana i l'argentina. En aquest sentit, sense perdre mai de vista Catalunya, Gràcia Bassa aprèn els costums i les tradicions argentines i les intenta preservar, perquè veu la terra natal i la d'acollida com a nacions paral·leles: totes dues es troben en perill i totes dues són casa seva.

6. BUENOS AIRES: 1939-1961

Com molts altres expatriats, Gràcia Bassa va viure la derrota republicana com una derrota pròpia –personal i col·lectiva–, com la fi del país pel qual, durant tants anys, havia glatit. Ara, davant la tirania opressora, calia “salvar-lo” des de fora. Perquè, a fora de les fronteres, havien hagut de refugiar-s’hi milers de catalans conscienciosos. Els antics residents a Buenos Aires els van rebre amb els braços oberts, i van maldar, tots plegats, per fer pinya i per prosseguir la lluita per la consecució d’uns ideals irrenunciabls. Bassa va emparar-se en el sentiment i la convicció catalanista de sempre.

La família ja feia uns quants anys, d’ençà del 1933, que havia fixat la residència a Haedo, una de les poblacions del gran Buenos Aires. El gener de 1940 Ramon Subirats descrivia sumàriament la casa: “Gracieta viu en una torreta d’Haedo. Molt jardí. Damunt el cancell d’entrada, a manera de blasó heràldic, un plafonet de majòlica amb uns mots escrits: ‘Déu vos guard!’ [...] En entrar, un ambient de pau m’envaïx tot”. Mentrestant, es produïen canvis, amb pèrdues –com la de la mare, el febrer de 1947– i naixements –Gràcia Bassa va conèixer divuit néts.

L’11 de desembre de 1942 anunciava al marit: “Tinc ganes de fer un tomet de versos ben remenuts [...] Els treballs seran saber jo fer uns versos a quitxallica”. Deu anys després, el 12 de desembre 1952, al final de la darrera carta a Caterina Albert conservada, escrivia: “Em preguntàveu què faig. Puc, qualsevol moment, reunir un llibre de *Sonets*. Em vénen bé de fer; tinc moltes traduccions, de sonets, d’argentins... Un altre dia us en parlaré”. Gairebé un any més tard, el 3 de novembre de 1953,

26. ELS PRIMERS
JOCs FLORALS DE LA
LLENGUA CATALANA A
L'EXILI, A BUENOS AIRES,
EL 1941. SARA PLANAS,
REINA DE LA FESTA, I,
AL DAVANT, MANUEL
SERRA I MORET
(JOVE I CUNYAT
DE GRÀCIA BASSA)
(AMP/ COL·LECCIÓ
MONTSERRAT BACARDÍ
TOMÁS)

27. GRÀCIA BASSA I
JOAN LLORENS, CAP A
LA MADURESA
(AMP/FBR)

28. MONTSERRAT
BASSA I GRÀCIA BASSA,
EL 1960 (AMP/FBR)

29

comunicava a la neboda Isabel Fuster: "Estic tractant d'enllestir un llibre de versos. Penso fer una mena de trajectòria: els primeríssims i després els últims, més triats". Per dissort, cap d'aquests projectes de llibres no va reeixir. Sense un editor que l'empaités, segurament li va faltar confiança, un cop més, en el valor de l'obra pròpia.

En canvi, sí que va sortir a llum, el 1951, la seva traducció del català al castellà de *Tres diálogos sobre filosofía de la estética y de la ciencia*, de Ramon Turró, promoguda per la "Comisión de Homenaje al Doctor Ramon Turró", de la qual formava part el seu fill gran com a representant del Consell de la Comunitat Catalana, encarregada de commemorar el vint-i-cinquè aniversari de la mort del filòsof. Va aparèixer a l'editorial Periplo, sota la responsabilitat tècnica de Francesc Arnó, impressor, traductor i director teatral exiliat a Buenos Aires. L'assaig, originàriament, datava del 1925 i havia esdevingut una fita en la investigació sobre les dissemblances entre l'art i la ciència. Com que no havia perdut vigència, ara es difonia en una altra latitud i en una altra llengua. Gràcia Bassa en feia gustosament d'interpret, en una nova tasca de servei doble: al país abandonat i al país adoptat.

Des de l'Argentina, els mitjans de difusió de la poesia catalana eren pràcticament inexistent, més enllà de les revistes que s'hi publicaven i dels Jocs Florals reestablerts. En efecte, una colla de prohoms residents a Buenos Aires —si fa no fa, la colla d'amistats de Bassa— va tenir la pensada, el 1941, de reprendre aquesta festa literària a l'exili, la qual s'hi va celebrar fins al 1977, cada any en una ciutat diferent, a banda i banda de l'Atlàntic. Prohibida a Barcelona, s'adreçava a "tots els poetes, prosistes i conreadors de la nostra llengua escampats per tot el món". En la primera edició, Gràcia Bassa no formava part del consistori, exclusivament masculí (la reina de la festa en fou la seva jove, Sara Planas, casada amb el fill gran). Per això, va concursar-hi, com hem vist, amb *Els camins de la Pampa argentina*. Més endavant, hi va concórrer altres vegades i hi va obtenir premis amb les obres o composicions següents: "Nits", a Santiago de Chile (1943); "Recull de sonets", a Montevideo (1949); "A la Mare de Déu de Montserrat", a Perpinyà (1950); "La Mare de Déu de Montserrat per als seus fills", a San José de Costa Rica (1955), i "Mare de Déu", novament a Buenos Aires (1960). Cap no va veure la llum unitàriament i, a hores d'ara, tampoc no sembla que s'hagi conservat.

29. JOCS FLORALS DE LA LLENGUA CATALANA A L'EXILI, A SÃO PAULO, EL 1958. MERCÉ JUVE DE CARRION (REINA DE LA FESTA), CARLES PI-SUNYER I GRÀCIA BASSA (PRESIDENTA) (AMP/FBR)

El novembre de 1954 va presidir els Jocs Florals de São Paulo. Va assistir-hi acompanyada de la seva néta gran, Carme. Segons la premsa de la ciutat, la festa va comportar un homenatge a la poeta, que aleshores tenia setanta-un anys, promogut per un grup de catalanes residents allà i d'escriptors brasilers. Leila Marise, des del diari *Ultima Hora*, la presentava així: "Imaginem vocês uns olhos mui 'dulces', um sorriso de cativante simpatia e um rosto que guarda vestígios de rara beleza, a par de um espírito extremamente jovem e cheio de interesse por tudo, e terao uma ideia de Gràcia B. de Llorenç". La premsa es va fer ressò de l'esdeveniment, en termes molt elogiosos, en notícies, entrevistes i pàgines femenines.

Al final de la vida, i entre les persones properes, en presumia una mica, de l'aspecte juvenívol, amb la punta d'humor que tot sovint deixava entreveure. A la neboda Isabel Fuster, el 23 de maig de 1957, li comentava: "Ningú em fa l'edat; a 74 anys, compleirts el 16 d'abril, m'haurien de tractar de *viejita chocha, tembleque*, com dirien aquí; i no, se'm tracta, pel que veig, com si fos qualsevol altra, de dones grans, però encara en el moviment general de la vida". Després, en la mateixa carta, li feia cinc cèntims dels seus hàbits com a escriptora, amb la senzillesa habitual: "Cada dia, pels volts de les 4 i abans, ja he dormit prou, i em poso amb les lletrotes; no es pot passar de llegir, si es vol escriure, encara que sigui així, a les embastes com faig jo". Es va mantenir tan activa, vitalment, com escèptica, literàriament, per la qual cosa, en aquesta mateixa lletra, feia referència a "la necessitat [...] de seguir literàriament, aquesta vocació que no he pogut en la meua vida complir...". Hi insistim: més que suposada falsa modèstia, en aquesta mena d'afirmacions, s'hi percep lucidesa i escassa autocomplaença.

Els trastorns de salut, en la correspondència, van anar adquirint protagonisme, a mode d'inventari sincer, més que no pas com a lament. Potser de resultes de la greu malaltia infantil i de la distància, tothora es va veure condicionada pels tres factors següents, exposats telegràficament a Francesc Macià el 20 de maig de 1931: "vostè sap que sempre tinc molta feina, no em sobra salut, molts dies tinc tanta tristesa...". El 1953 va haver de ser operada d'urgència d'una úlcera d'estómac, de la qual es va guarir. El 1956 un autobús li va fer saltar cinc dents. El 1960 va passar novament pel quiròfan, sense avís previ, per un altre problema d'estómac, poc abans de la celebració de la festa dels Jocs Florals a Buenos Aires, a la qual va poder comparèixer per recollir el premi "Abat de Montserrat" (el fill gran, aleshores president del Casal de Catalunya, n'era un dels organitzadors). Després, es va anar decandint, fins que va morir, un dels últims dies del 1961, el 17 de desembre. La notícia de *Catalunya*, breu, aportava algunes clàries:

La vida de la mare de l'actual president del Casal de Catalunya, el nostre bon amic Dr. Joan Llorens, s'extingia després d'una llarga malaltia, que res de bo no feia esperar, per l'avançada edat i per la seva salut delicada. [...]

L'enterrament, malgrat el dia plujós i la distància de la capital –vivia a Haedo–, va palesar d'una manera terminant la gran quantitat d'amistats i de simpaties de què gaudia la finada, car la concurrència que l'acompanyava dins al cementiri de Morón, on reposa, fou extraordinària.

PART II - UNA OBRA DISPERSA

7. PERIODISME

A excepció dels dos llibres de poesia, *Esplais en la llunyania* i *Branca florida*, l'extensa obra de Gràcia Bassa es troba escampada en la premsa catalana de l'Argentina. Abans hem esmentat que va col·laborar a *Catalunya al Plata* (1909), *La Roqueta* (1911), *El Correo de Cataluña* (1912), *Heraldo Balear* (1913), *Catalunya Nova* (1914) o *Vida Catalana* (1916); igualment, ens hem referit a la seva intervenció, solidària i generosa, a *Catalònia. Revista Argentina de Expansión Cultural Catalana* (1923-1924) i al setmanari propagandístic *La Nación Catalana* (1923-1930). Per a poder-ne valorar amb justesa la seva aportació, caldria fer-ne un buidatge sistemàtic, d'aquests periòdics (a penes n'existeixen col·leccions completes, aquí i allà).

Al butlletí *Virolai* (1934-1974), portaveu de l'entitat benèfica Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, hi va trobar recer la seva fe. Hi va prendre part amb poemes i articles. En destaca la llarga sèrie "Caritat", esdevinguda una mena de secció de la revista (que, en molts números, l'obria), iniciada l'abril de 1939 i encara vigent l'abril de 1948. L'exaltació d'aquesta virtut teològica, que considerava nuclear de l'existència humana, es concretava, tot sovint, en reflexions precises: la necessitat de la pregària, el sentit de les celebracions litúrgiques, el capteniment dels creients, glosses d'encíclics papals, la importància del principi *ora et labora* o els vincles entre la llengua de Déu i la llengua de la pàtria. De vegades, en un esforç de situar-se en un pla pragmàtic, se li escolava algun "consell", fruit, sens dubte, de vivències pròpies, com en el número de setembre-octubre de 1940:

Els cristians no podem permetre'ns d'expressar insistentment les nostres angoixes. Hem de superar-nos en elles i, en la mateixa essència de la nostra llei, cercar la vigoria i l'optimisme. En mig del nostre sofriment, estem obligats a elevar un càntic d'alegria interior el qual, fins a la nostra fisonomia estergint-se, devingui gràcia de simpatia fraterna envers el proïsme.

30. CAPÇALERA
DEL SETMANARI
NACIÓN CATALANA
(27-4-1929)

RESSORGIMENT

ANY VI.

BUENOS AIRES, JUNY DE 1921

NÚM. 59

EL NOSTRE PUNT D'OBIR

S'ha suscitada a la pàtria, entre les joventuts nacionalistes fructíferes de la llibertat que ens és decretada, una discussió doctrinària al volt de co que conté més a Catalunya, del to que ha de tenir el nacionalisme, del matis que deu donar-se-li per assolir amb la llibertat el més alt grau de consistència nacional i la més extensa àrea d'expansió espiritual.

Aquesta prauja patriòtica dels nostres germans que a la pàtria luiten, com nosaltres en l'exili, per l'aconseguit de la seva independència, diu ben clar, i de contínuum fau, de l'estat d'ànim en què es troba el nostre país malgrat semblar aparentment que el dolor d'una àmplia llibertat hagi fuit del cor del poble, si hom dedueix hipòtesis de l'actitud passiva adoptada pels parlamentaris catalans d'un quants temps ençà.

Als diversos punts de mira exposats per tres publicacions recents i a qual més afilada d'idealitat: "Butlletí de les Joventuts Nacionalistes de Catalunya", "Monitor" i "Proa", posarem nosaltres un comentari i situarem la nostra posició.

A una intimació de "Monitor" es el sentit de definir la situació ambigua amb què es troben les joventuts nacionalistes de la Lliga respon el llur portaveu, el "Butlletí" esmentat, «el matis nacionalista del qual ja heu dit en altre número que era ben altrament del dels prohoms de la Lliga—d'aquesta guisa:

"Dintre la fe nacionalista, posar límits a les nostres ambicions no és possible: aspirem en tots els ordres a la plenitud màxima de Catalunya. Si, en política, propugnem la llibertat de la nostra pàtria és perquè la considerem qüestió indispensable al seu normal expandiment i, per això, la forma de llibertat, el gran més o menys intens de relació amb els altres pobles peninsulars no el condicionem a altra cosa que a les majors o menors garanties que ofereix per a una vida nacional puizant."

Aquesta resposta enclou, tàcitament, a jut nostre, un subterfugi per a evitar la declaració veritable. Llurant-se així d'una probable repulsa dels capdancers, però per ella i per co que exposa a continuació hom pot veure, també, la disposició d'ànim de l'element jove de la Lliga que sent aversió franca pel mot regionalista que aquella ostenta, i no desdenya, en canvi, ans altrament, l'epítet de separatista

amb què els assenyalen contínuament des de Madrid. Cal remarcar, també, que el "Butlletí" no dona per acabar la resposta, deixant el tema per a altre número tot repetint els mots amb què els intima "Monitor": "Separatisme? Intercencionisme?..."

"Monitor", per la seva banda, preconitza la idea d'una Catalunya-Nació amb mircs imperialistes. Més clar: "Monitor" parteix del principi—són paraules seces—d'una Catalunya-Nació que vol alliberar-se de l'Espanya-Estat per a constituir una Confederació-Imperi. Aquest tòpic, com el de la lliga de nacions peninsulars federades per a la defensa comú i mitina de la sobirania respectiva, que tant bé propugna "Monitor", no és possible—afegim—si abans Catalunya no obté la independència.

GLOSSES FEMENINES

Quina de nosaltres no tindria esment del nom de Madama Curie, la gloriosa dona de ciència, que en vida del seu espòs, Mr. Curie, professor que fou en la Sorbonne, a París, col·laborà en la seva tasca eminat; la cèlebre descobridora del radium, matèria preciosa, que ohre nous i immensos horitzons a la medicina i en tot el regne científic? Quina de nosaltres no ha sentit una admiració entusiasta per a aquesta savia, que en les fotografies que de tant en tant duu la promesa arrau de la imposició dels seus meritis, se'us apareix, tan senzella, de faccions dolces, correctes i belles, però que donen la idea d'un cansament, per raó del seu treball eminent i intensiu?

Jo he de dir-vos que d'ençà que se que hi ha en el món aquesta preuada dama, he sentit per a ella els més grans afectes i l'admiraçió més fervorosa.

I ara, en ocasió de la seva anada als Estats Units, en veure-la, per aquest poble immens, novament aclamada i glorificada, nomenada regina del món científic, evocada de totes les distincions possibles; he sentit aletejar més vivament en meu cor el meu pregon amor envers Ella.

Reitem-li el nostre homenatge, ara i sempre, a aquesta dona eminent, qui tant ens honora!

AIARÉ.

"Monitor", doncs, propicia l'acostament de Catalunya als altres pobles peninsulars i àdhuc als pobles sud-americans per a formar l'Imperi de les gentes iberes i sud-americanes, fugint de la teoria piramidal·lina i diferenciant-se, també i molt, de l'intercencionisme dels homes de la Lliga encuers l'Espanya gran.

"Proa" en canvi, difereix fonamentalment del matis intercencionista espanyol de la Lliga i de l'intercencionisme imperialista de "Monitor", propugnant un separatisme a ultrança.

Frica com parla:

"Ni nosaltres esclaus, ni ells guarits per nosaltres.—No de flors... ni d'estrofla! Per ben peixats que fossim, i la tau·la parada, amb el ci sempre en fresc i el sobretaula amb ell com un deliqui ric i com una uagrana desgranaada ca robins per la claror del beire, no voldríem cadenes. Enllà l'Espanya seca, la "chambrera" incisable, algú les ha volgudes i àdhuc les ha criolades. Quina vida vidassa, les cadenes de punxes de figures de moro. L'òmina de l'estepa camina famolensa demanant un refugi. No li fòssim pas cas: que planti i creixi arbres..."

Si tinguessin un arbre a cada col de corb, ja foren llibertats. I nosaltres per ell, perquè no ens menjaríem, com un cec, a l'entragam."

Ara bé: destrint les opinions dels tres òrgans nacionalistes comentats, diem que el nostre nacionalisme tenint de comú amb tots els la raó bàsica de la seva existència difereix en part amb co que respecta a la manera d'entendre la seva eficàcia política o millor: el seu plantejament polític per a arribar als alts destins de la pàtria.

Nosaltres creiem que no és hora encara de triar la companyia amb la qual voldrà coniarre o no Catalunya una colla aconseguida la seva llibertat. Creiem que l'essencial, l'urgent, l'assumpte precí a tot consorci, a tota expansió política, és la llibertat de la pàtria: la independència de Catalunya. Aconseguida la llibertat, recobrada la sobirania, llavors i solament llavors serà hora de decidir els pactes convencionals a la cita de la nació. Tot el què es digni o es faci sense una pròpia desintegració de l'Estat espanyol, no és acient ni té eficàcia per a la marxa del moviment redemptor.

32

31. UNA DE LES
"GLOSSES FEMENINES"
PUBLICADES A
RESSORGIMENT (1921)

32. PORTADA DE
LA REVISTA
RESSORGIMENT (1917)

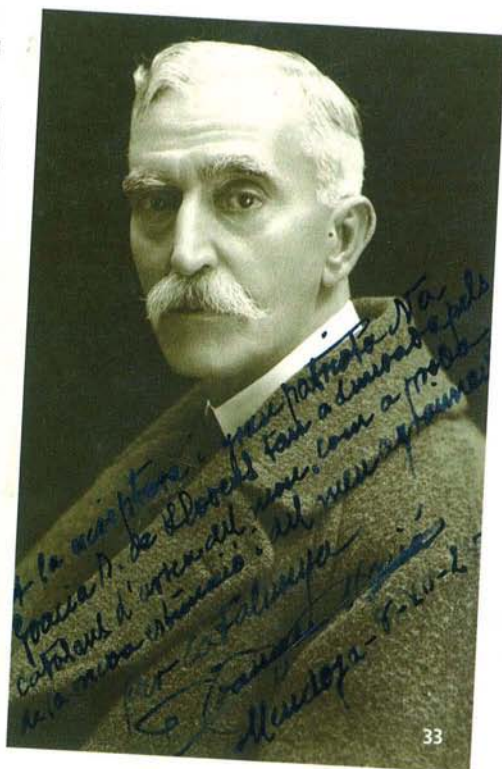
Molt més rellevant, sens dubte, és la participació a *Catalonia* (1927-1930) i a la continuadora *Catalunya* (1930-1964), una de les grans revistes de l'emigració i de l'exili. Mensual, editada amb cura i mitjans, els artífexs de l'època daurada (1936-1946), en van ser Ramon Girona (director), Ramon Escarrà (redactor en cap) i Martí Gimeno (director artístic). Gràcies als mecenatges de Francesc Cambó i de Ferran Fontana, les col·laboracions eren remunerades, fet excepcional en la premsa de la diàspora. Per aquest motiu, a partir del 1939 hi van escriure molts

intel·lectuals exiliats, que van descobrir en la revista una font d'ingressos segura i digna: Agustí Bartra, Xavier Benguerel, Pere Calders, Ventura Gassol, Domènec Guansé, C. A. Jordana, Anna Murià, Josep M. Poblet, Vicenç Riera Llorca, Antoni Rovira i Virgili, Ferran Soldevila... Abans i després de la guerra, Gràcia Bassa s'hi va acollir, sobretot per a la publicació de poemes, de manera que, fortuïtament, *Catalunya* es va convertir en una de les seves "editorials", amb la peculiaritat que donava a conèixer l'obra en lliuraments, sense un ordre concebut, i en funció de la demanda de la redacció. També va publicar-hi articles periodístics, per bé que la majoria els va reservar per a l'"altra" revista catalana de Buenos Aires, la "seva".

Ressorgiment havia aparegut una dècada abans, el 1916. Dirigida durant cinquanta-sis anys per Hipòlit Nadal i Mallol, va sortir puntualment cada mes, gràcies al suport de les subscripcions (que van rondar el miler) i de la publicitat fidel (com els anuncis d'advocat de Joan Llorens, el fill gran de Bassa). Entre els col·laboradors, hi figuren antics residents, com Florenci Bassa, Josep Cabré i Bru, Lluís Castelló, Andreu Dameson, Josep Grau i Elies, Joan B. Llonch, Enric Martí i Muntaner o Jeroni Zanné, i exiliats, com Jordi Arquer, Pere Foix, Ventura Gassol, Emili Granier i Barrera, Pere Guilanyà, Pere Mas i Perra, Manuel Serra i Moret o Joan Ventura i Sureda. Els primers, sobretot, es van convertir en companys de viatge de Bassa, en compartir, per damunt les contingències històriques, el pensament del catalanisme independentista. Tot just n'havien sortit dos números, que

"ens arribà de la Pampa una lletra i una poesia amb un nom conegut que les signava: Gràcia B. de Llorenç. La poetessa i la patriota ens oferí la seva col·laboració", recordava Nadal i Mallol en un article del 1962. Poc després va entrar-hi en contacte i "sempre més fòrem companys d'una mateixa croada". Al seu torn, per a Bassa, Nadal va esdevenir un "germà d'ideals" (tal com el definia en una evocació del 1941). Només cal fer un cop d'ull als índexs de *Ressorgiment*

33. FOTO DE FRANCESC MACIÀ DEDICADA A GRÀCIA BASSA: «A L'ESCRITORA I GRAN PATRIOTA NA GRACIA B. DE LLORENS, TAN ADMIRADA PELS CATALANS D'ARREU DEL MÓN, COM A PROVA DE LA MEVA ESTIMACIÓ I DEL MEU AGRAIMENT» (1928). AUTOR: SERRA DE J. ZOPPETI (AMP/FBR)

per a adonar-se que en va ser la col·laboradora més assídua i constant, al llarg de quaranta-cinc anys, amb unes xifres i uns percentatges tan sols equiparables als del director, que sovint s'hi referia com a "redactora": va publicar-hi al voltant de tres-cents poemes propis, un centenar de poemes traduïts i un nombre gairebé incalculable d'articles, atès que va signar-ne molts amb pseudònims: *Alidé*, *Maria Muntanya*, *Núria Montseny*...

Entre els escrits de caràcter periodístic podem distingir tres grans blocs, encara que els límits sovint resulten desdibuixats: els feministes, els patriòtics i els literaris.

Els primers corresponen, d'una manera més explícita, als primers anys de la revista, en què signava unes "Glosses feministes" amb el pseudònim *Alidé*, del 1917 al 1925, amb un total de quaranta-cinc. Sovint hi tractava qüestions que anaven més enllà del que podia esperar-se d'una secció "femenina" de començament del segle xx, com consells per a la llar, de moda o de jardineria. Així, pugnava per una educació integral de les dones, que incloïa un compromís cultural, polític, social i econòmic, d'acord amb els temps i les circumstàncies, el qual havia de revertir en avenços tangibles, com el sufragi universal. Per això, es complaïa a presentar "models" femenins que havien reeixit en alguna branca del saber, des de Madame Curie fins a Maria Domènech de Cañellas o Gabriela Mistral. El seu catalanisme inexpugnable, d'una manera o altra, es reflectia arreu, en tota la seva producció. Per exemple, en la idea que la família, les mares en concret, esdevenen responsables de la transmissió d'"el gran valor de l'idioma nadiu"; abdicant-ne, la formació dels fills havia de resultar moralment incompleta: "Mai copsaran els tresors i les riqueses de l'espiritualitat que a les seves ànimes voldríem transmetre del fons del nostre sentir i del nostre pensar, com eixint d'aquesta pura naturalitat", escrivia el 1922, fent-se ressò de l'educació de base romàntica de l'època.

Els articles patriòtics donen fe del seu grau d'implicació política amb el país abandonat si us plau per força. Gràcia Bassa va seguir fil per randa les grans vicissituds de Catalunya —la Mancomunitat, la dictadura de Primo de Rivera, la República, la guerra i la dictadura de Franco— i l'avenç del rumb que marcaven fets més petits, amb més o menys caliu i enardiment segons els vents que bufaven; sempre, però, amb un coratge prodigiós. Va recórrer sovint a la història per a explicar el present i per a esbossar línies de futur. A redós de l'anhel d'un país lliure, va mostrar una franca estima i admiració per l'ideari de Francesc Macià. En aquest sentit, coincidia amb les directrius de la revista, com també amb d'altres institucions catalanes de Buenos Aires, com el Casal Català, el Comitè Llibertat o l'Associació Protectora de la Llengua Catalana. Alguna vegada es va posar la màscara de polemista —sota pseudònim— per rebatre arguments centralistes, esgrimits per autoritats com Américo Castro o Claudio Sánchez Albornoz. Tal com declarava pel febrer de 1948, "Fa quaranta anys que la meva bona voluntat és al servei de l'esperit català en aquests paratges tan allunyats", i, amb la modèstia que la caracteritzava, continuava: "No hauré après prou d'escriure, ni aprofundit més en els grans problemes, perquè solament he intentat ésser un ajut".

A tall d'"ajut" informatiu es devia plantejar també la majoria d'articles literaris que va escriure per a *Ressorgiment*. Sense exercir la crítica d'una manera expressa, va donar notícia puntualment de novetats publicades a Catalunya i a fora d'escriptors com Agustí Bartra, Xavier Benguerel, Josep Carner, Josep M. Murià, Joan Oliver, Carles Riba, Carles Rahola,

Joaquim Ruyra, Josep M. de Sagarra o Joan Torrendell. Va ser, doncs, una de les primeres difusores de l'excel·lència de *Nabí* (1941), de Carner, de les *Elegies de Bierville* (1943 i 1949), de Riba, o de *Marsias i Adila* (1948), de Bartra. Sempre va perfilar-se coneixedora de la tradició i amatent a l'actualitat. En la mesura que les possibilitats i la discreció li ho van permetre, va comunicar-se amb alguns d'aquests homes de lletres, com Oliver, que, des de Xile, l'11 d'octubre de 1947 explicava a la muller, Conxita Riera: "Avui he rebut una carta de la senyora Gràcia B. de Llorenç, la poetessa. Fa temps que va venir el seu fill i li vaig donar un llibre per a ella. M'escrivi una carta d'una gentilesa, uns elogis, una cordialitat i una bondat extraordinària". En aquest terreny sobresurten els nombrosos articles i poemes que va dedicar a escriptors. Va maldar per bastir i per fer emergir una tradició d'intel·lectuals que havia mig romàs a l'ombra dels grans creadors, el que ella, el 1931, en deia "ombres maternals" il·luminadores: Trinitat Aldrich, Eulàlia Anzizu, Agnès Armengol, Maria de Belloc, Maria Domènech, Antònia Gili, Carme Karr, Maria Josefa Massanés, Dolors Monserdà, Victòria Penya i Anna de Valladaura, entre d'altres. A totes, els va dedicar escrits o comentaris, i va enllaçar-ne els noms amb els de les noves fornades, estrictament contemporànies: Caterina Albert, Lola Anglada, Clementina Arderiu, Aurora Bertrana, Francesca Bonnemaison, Concepció Casanova, Sara Llorens, Mercè Padrós, Anna Maria de Saavedra, Maria Antònia Salvà, Maria Verger, Teresa Vernet o Mercè Vila. En les dues estades que va fer a Catalunya, va establir relació amb Albert, Armengol, Bonnemaison, Domènech, Karr o Vernet i, en alguns casos, després s'hi va carregar.

8. POESIA

Com dèiem, després d'*Esplais en la llunyania* (1919) i de *Branca florida* (1933), Gràcia Bassa no va tornar a publicar cap altre llibre. A partir d'aleshores tota la seva poesia es va difondre, essencialment, per mitjà de les pàgines de *Catalunya* i de *Ressorgiment*, en les

34. POSTAL FOLKLÒRICA DE LA PAMPA, DE GRÀCIA BASSA A SERAFI BASSA (2-12-1912). ED. Z. FUMAGALLI AMP/FBRJ

quals va donar a conèixer centenars de composicions. El 7 de gener de 1934 confessava a Joan Llorens, el marit: “si d’algú fixament em sento hereva, és de mossèn Cinto i de Rubén Darío”, pilars literaris de les dues llengües que coneixia bé i influències manifestes en la seva obra. Admirava també Josep Carner, d’ençà que era joveneta i, una tarda a Cruïlles, “entre sardana i sardana, jo demanava als companys de dansa, que ho eren els de l’Escut Emporità de la Bisbal, on trobaria, pel gran deler de llegir-lo, els *Llibre dels poetes*!”, com recordava el 1941. Entre els joves, s’embadalia amb els versos d’Agustí Bartra més propers a la petja de Walt Witman i, alhora, l’estimulaven i s’hi emmirallava: després de la lectura de *Marsias*, conclouïa que “em meravella aquesta exaltació de l’exili!”.

Passades les efervescències juvenils, en què ambicionava convertir-se en una poeta en majúscules, va enfocar la seva insubornable vocació literària com un exigü suport al país, que, al mateix temps, li servia d’estímul per a no desistir. Amb una agudesa i una autoexigència notables, el 17 d’octubre manifestava a Isabel Fuster: “I no hauré fet, per exemple, el treball d’escriptora. M’hi devia. I mereixeré el blasme del no haver-ho fet. Ni per Catalunya!”. No existia un motiu més poderós per a posar-s’hi, tal com, en realitat, va fer al llarg de més de cinquanta anys, sense treva.

Des d’aquesta perspectiva, no és gens estrany que molts poemes siguin, diguem-ne, de circumstàncies. A gratient, l’actualitat li condicionava la “inspiració”. No li queien els anells per a dedicar càntics a la diada de Sant Jordi o de Tots Sants, al nou Centre Català de Rosario o als Jocs Florals de São Paulo, a la memòria de Maria Antònia Salvà o de Jeroni Zanné. Sovint, com a poeta, també exercia de periodista: informava amb els seus mitjans. Igualment, va conrear força la poesia política, dos termes fàcilment assimilables per a Bassa. No debades el 31 de març de 1929, en una carta a Macià, es referia a la “feina periodística patriòtica” que gairebé sempre havia d’enllestir a corre-cuita, entremig de les ocupacions domèstiques d’una família nombrosa. Concebia la poesia, la seva, com una cooperació a una causa major, més alta i més noble, que guiava la seva vida. Amb un cert idealisme, al qual no va renunciar mai, judicava que, rere la política, s’hi ocultava una forma de moral i d’ètica. D’aquesta manera, va consagrar poemes a l’afusellament de Manuel Carrasco i Formiguera, “Als presos per Catalunya”, a “Grècia” o a l’“Holocaust”. Durant el període de la guerra civil, els versos es van tornar més abrivats que mai i no va dubtar a escriure poesia de combat i, a despit de la maltempada, de fe i d’esperança, com a “Eternitat”:

Les pàtries no moren, els sistemes
que els homes forgen, cauen per llur pes.
Els pobles, que són llei de Déu, d’extremes
penes s’alcen, no els pot abatre res!

35. POSTAL DE L'ACTOR
ENRIC BORRÁS
DEDICADA A GRÀCIA
BASSA (17-5-1911), EN LA
TEMPORADA QUE ERA
A L'ARGENTINA, AMB
SANTIAGO RUSINOL
(AMP/FBR)

1-5-11

NADAL

Mare de Déu, tota humil i encisada
guaitau la falda que adés ha florit.
Tot vora vestre, té la il·luminada
dolçor del Nin que us és nat de la nit.

Mare de Déu, tan bonica; tan dada,
per als destins que indicà l'Infinit:
la clau dels temps a Vós ha estat lliurada;
ençà i enllà, els segles grans heu partit.

Ai, destrieu la feroç turbonada!
Feu-hi el senyal de la creu amb el dit,
per a que es torni a estimar la fillada
de Déu, i el món perdi el dol i el neguit!

Sou amb l'Espòs i amb les bèsties benignes,
reis i pastors i els designis insignes!

Gracieta.

Desembre, 1938.

DOLOR

(d'Alfonsina Storni).

Ai; aquesta tarda divina d'octubre,
voldria passar per la vora del mar:

que l'arena d'or i les aigües verdes;
que els cels purs, voldria, em veïessin passar.

Ser alta, superba, perfecta, voldria,
com una romana, per a concordar

amb les grans onades i les roques mortes
i les amples platges que envolten la mar.

amb la passa lenta, els ulls freds, la boca
muda, així, voldria deixar-me portar;

veure com es rompen les onades blaves
centra del granit; sens parpadejar;

veure com les aus de presa es mengen
els peixos petits i no em despertar;

pensar que poguessin les fràgils barquetes
enfonsar-se en l'aigua sense sospirar;

veure com avança, la gorja vers l'aire,
l'home més formós, i no volé amar...

Perdre la mirada, distreta, distreta;
perdre-la, i que mai la torni trobar.

i, figura al·lívola, entre cel i platja,
sentir la oblidança perenne del mar.

Trad. de Gràcia B. de Llorenç.

L'espiritualitat i la devoció religiosa van presidir, també, la seva existència, la qual cosa va reverberar en la poesia, entesa, en aquest sentit, com un desfogament de l'ànima i un enaltiment de l'esperit. Catalanista i republicana, deu ser una de les poques escriptores, alhora, explícitament catòliques. Com en el poema anterior, els vincles polítics es confonien sovint amb els religiosos, en una amalgama ben distinta

36. POEMES DE
GRÀCIA BASSA,
ORIGINAL I
TRADUCCIÓ, A
CATALUNYA (1938)

de la del conservadorisme tradicional català i que, per tant, resulta ben singular. A propòsit de *Branca florida*, Jeroni Zanné ja va advertir que la poesia de Gràcia Bassa “va de dins a fora” i presenta “una nova percepció de les coses”. A partir de l’observació de qualsevol element de la natura o objecte de l’entorn, expressa impressions i sentiments íntims i, alhora, més o menys universals. Un es va imposar en tota l’obra, al llarg dels anys: l’enyor i la malenconia. Per bé que va arrelar-se a l’Argentina des de jove, mai no va vèncer la recança de la llunyania del país, aflicció que va traspasar, gairebé obsessivament, a la poesia. N’era ben conscient, com expressava a Caterina Albert l’1 de maig de 1921: “jo no sé escriure res més que quatre poesies minses d’enyorament, malaltieses”. Cap altre tema no va centrar tant la seva atenció, formulat des del dolor més viu fins a la joia momentània. Vegem-ne, a tall de mostra, “Llegia un llibre...”, poema corprenedor publicat a *Ressorgiment* pel maig de 1929 (i recollit després, amb lleus modificacions, a *Branca florida*):

Despert en mi estàs, enyor greu de ma terra:
enyor de flors, de camps, del seu cel, del seu vent;
de l’adorat perfum de bosc i de la serra;
d’aquell pregon misteri que l’ànima li sent.

És que he llegit un llibre que parla de violes,
en un llenguatge bell, i dels branquillons d’arg;
del núvol d’or de les mimoses, aureoles
dels pètals d’ametllers; de les roses...! Espars

resta el poema al cor. Per l’emoció, ben viva,
cloc els ulls, i somnio, i vaig lluny, fins allà...
Desperta ets ara en mi, bella enyorança, aspriva,
del veire teu les llàgrimes em dónes a tastar.

I ploro! I en sentir pesades les cadenes,
em vénen les paraules profundes de Rubén:
“Ditxós, ditxós de l’arbre que és sensitiu a penes,
I més la dura pedra, perquè ella ja no sent”.

I ploro! El capvespre de dol, en tant, finia...
Llueixen les estrelles en un cel ennegrit.
El llibre evocador que ara tot just llegia,
com un colom el trobo estès sobre el meu pit.

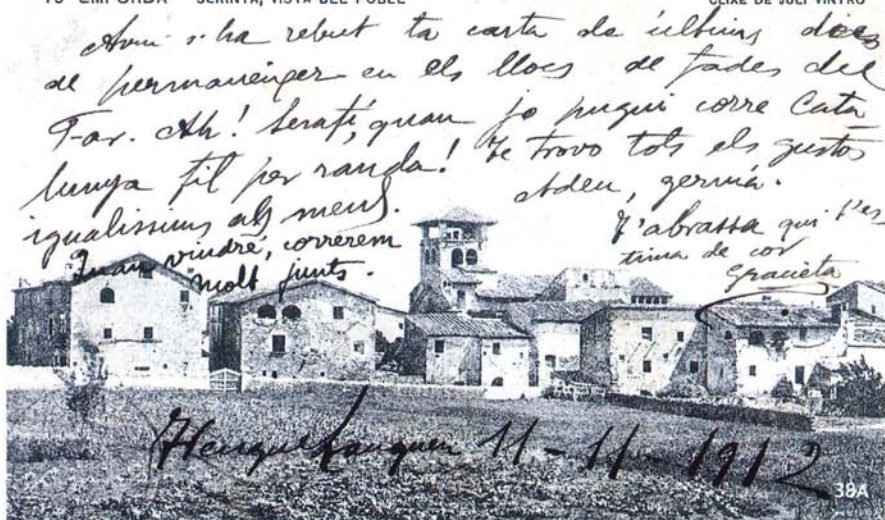
9. TRADUCCIÓ

El desig d’aprendre i d’estar al dia de Gràcia Bassa era inescotable. També es feia palès en les informacions disperses que se li escolaven sobre traduccions en els articles d’actualitat literària. A més, va ressenyar-ne algunes, com *L’escola dels marits* de Molière,

de Joaquim Ruyra, o *El cementiri marí* de Paul Valéry, de Xavier Benguerel. Aleshores, l'any 1948, després de gairebé una dècada sense sortir-ne a llum de noves al país, especialment interdites per la censura franquista, rememorava una sòlida tradició: “els més brillants escriptors nostres s’han lliurat amb atenció amorosa, com un servei altíssim, a les més triades versions del pensament en les diverses llengües. Posseïm, doncs, al costat de la producció nostra, un veritable tresor de traduccions”.

37A I 37B POSTAL
DE GRÀCIA
BASSA A SERAFÍ
BASSA, ESCRITA
EN ESPERANTO
I EN CATALÀ
(9-10-1909). ED. W.
PAREDES
(AMP/FBR)

Al capdavant, Gràcia Bassa hi havia contribuït força, a engrandir aquest "tresor"; sempre de manera ocasional, això sí, amb la publicació de poemes solts a *Catalunya* i a *Ressorgiment*. El primer aparegut a *Catalunya*, pel gener de 1932, coincidia amb una nova època de la revista, la més brillant i compromesa políticament. El darrer, en el número de setembre-desembre de 1947, amb el final d'aquesta etapa d'esplendor. Tots dos pertanyen a la poeta uruguaiana Juana de Ibarbourou, una de les que més va apreciar. El primer donat a conèixer a *Ressorgiment* és molt anterior, del maig de 1921, mentre

que el darrer data del maig de 1952. En tots dos casos es tractava d'una breu mostra de "Poesia argentina contemporània" o de "Lírica argentina", epígrafs de què va servir-se sovint per a emmarcar les versions.

En cap de les dues publicacions no havia estat la primera ni l'única a oferir composicions d'escriptors sud-americans traslladades al català. A *Catalunya*, s'hi havia esmerçat Teodor Banús i Grau (? – Buenos Aires, 1944), poeta i periodista que va destacar amb el *Glossari de L'Hora Catalana* (1931 i 1933), els dos volums de comentaris que llegia en aquest programa radiofònic emès en català des del 1928. Dos col·laboradors de *Ressorgiment* també van exercir profusament de traductors poètics: en la dècada dels vint, Joan B. Llonch (Barcelona, 1872 – Buenos Aires, 1947), fundador de l'Institut Musical Fontova i de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, i, en les dècades dels trenta i quaranta, Enric Martí i Muntaner (Vilanova i la Geltrú, 1880 – Buenos Aires, 1954), traductor de *Martín Fierro* (1936), de José Hernández, *Santos Vega* (1956), de Rafael Obligado, i *Tabaré* (inèdit), de Juan Zorrilla de San Martín.

En aquestes revistes, escrites en llengua catalana i editades a l'Argentina per a l'esponerosa colònia emigrada, era habitual la traducció de poesia del castellà al català. Evidentment, no "calia", no feia gens ni mica de falta: la intel·ligibilitat, raó primera de la pràctica de la traducció, no hi jugava cap mena de paper. Procés del tot "innecessari", obeïa a anhels patriòtics, com la mateixa existència de les publicacions. En aquest cas, es practicava una "restitució" de la literatura lírica del país d'acollida a la llengua expatriada: una mostra més del vidriós equilibri entre l'enyorança i l'arrelament, entre la melangia del món perdut i l'adaptació a les bondats de la nova terra.

Aquestes mateixes revistes, en canvi, censuraven la representació d'obres teatrals traduïdes al Casal de Catalunya. Els arguments de *Ressorgiment* presentaven un caire polititzat –i, fins a un cert punt, contradictori amb la profusió de versions de poesia. El juny de 1941 l'anònim redactor de l'article "A propòsit de traduccions" (segurament, Nadal i Mallol), davant l'anunci d'escenificació de noves peces líriques espanyoles en llengua catalana, argüïa:

Si, ara que els catalans de Catalunya sofreixen en alt grau una acció assimiladora cruent i els qui estem escampats pel món som a la mercè d'assimilacions diverses, ens entretenim a traduir al català les obres líriques espanyoles, en lloc de fer una obra catalanitzadora com hom pensa, ens convertim en agents inconscients dels elements desnacionalitzadors del nostre poble, per tal com sense voler-ho, facilitem l'exercici d'una influència provadament dissolvent de la catalanitat.

Semblantment, pel maig de 1943 l'incògnit crític de *Catalunya* de la posada en escena de *Maria... no siguis tonta!*, de László Fodor, segons la traducció de Rafael Riba i Llorenç Rodellas del 1931, feia l'advertiment i la crida següents:

És clar que donat el nombre limitadíssim de representacions anuals que poden oferir-nos els simpàtics actors del nostre quadre escènic no convé caure molt sovint en la temptació d'obres forasteres, doncs és ben evident que el que desitgem i necessi-

tem els catalans de Buenos Aires és veure teatre català representat en català. Teatre català de totes les èpoques. Autors del segle passat i del present, bons i mediocres.

Per la qual cosa suplicava, al final, que, “si és possible”, “es doni una obra cada tres setmanes o cada quinze dies en lloc de cada mes”.

Les traduccions de poesia eren percebudes des d'un prisma ben distint. Més que un “entreteniment”, com proporcionava el teatre, hi prevalien els valors rigorosament literaris; d'uns originals que, tanmateix, havien de ser difosos en català, sense perill de “contaminació” ideològica, per tal com, en essència, reflectien sentiments i valors intemporals, universals.

L'aportació de Gràcia Bassa a aquest cabal de poesia anostrada en les publicacions de Buenos Aires és notablement superior a la dels altres tres traductors mencionats –Banús, Llonch i Martí i Muntaner–, si més no quantitativament. Com dèiem, va lliurar-s'hi al llarg de trenta anys de manera ininterrompuda. Al final sembla que va decidir-se a aplegar-ne una selecció en un llibre (no conservat), segons l'anònima i pòstuma “Notícia biogràfica” de *Ressorgiment*, tan ben documentada: “deixa escrit, inèdit també, un volum de traduccions de poetes argentins, principalment, i d'altres països d'aquest continent, tals com Leopoldo Lugones, Alfonsina Storni, Margarita Abella Caprile, Juana de Ibarbourou, Arturo Capdevila, Norah Lange, Delmira Agustini, Jijena Sánchez, Gabriela Mistral i molts altres”, cap dels quals, pràcticament, no havia estat traduït abans al català ni ho ha estat després. Així mateix, recordem que va traduir del català al castellà gairebé tots els poemes dels deu números de *Catalonia. Revista Argentina de Expansión Cultural* (1923-24), dirigida per Ramon Mas i Ferratges, i que, anys després, hi va traslladar *Tres diálogos sobre filosofía de la estética y de la ciencia* (1951), de Ramon Turró.

Tots aquests projectes evidencien l'harmonia que va perseguir entre la fidelitat a la terra nadiua i l'estima a la d'adopció. Va aconseguir integrar-les en una operació literària original, aventurada, amb el suport de dos dels grans mitjans de comunicació de la diàspora. Per arrodonir-la, va escriure nombrosos articles sobre les poetes traduïdes. Tal com paral·lelament feia amb la tradició femenina catalana, va contribuir a popularitzar l'obra de Margarita Abella Caprile, Delmira Agustini, Emilia Bernal, Delfina Bunge de Gálvez, Rosa García Costa, Juana de Ibarbourou, Ana Emilia Lahitte, Gabriela Mistral, Alfonsina Storni o María Eugenia Vaz Ferreyra. A propòsit de la concessió del premi Nobel a Gabriela Mistral, el 1945, evocava a *Catalunya* les hores invertides a reescriure'n un bon grapat de poemes, en un to personal desacostumat:

Nosaltres l'havem seguida des dels seus primerencs versos, la traduïem sovint i en les pàgines dels nostres setmanaris li dedicàvem així l'admiració per la seva obra meritíssima. Hores memorables, de constatacions de bellesa, amb poetes i poetesses sud-americanes, se són esvaïdes, dies enllà, on deixàvem també trossos de vida.

Per la varietat dels noms esmentats, pot observar-se que Gràcia Bassa, en primer lloc, va exercir d'antòloga. Sorpren una mica que conegués tant la poesia sud-americana dels primers “clàssics” i, encara més, que seguís tan de prop les noves veus. D'aquest

RESSORGIMENT

ANY XVI

BUENOS AIRES, NOVEMBRE, 1931

NÚM. CLXXXIV

TÒPICS VELS EN RÈGIM NOU

HO hem dit altres vegades i avui és oportú de repetir que si els catalans abdicàvem el dret d'usar el nostre propi idioma obtindríem de l'Estat espanyol totes aquelles atribucions administratives que ens calguessin per a regular la vida interior de Catalunya. Bastaria que renunciéssim a aquell dret sagrat d'expressar-nos en la llengua materna i adoptéssim la de l'Estat que ens oprimeix, per a que el règim autonòmic que era ens neguen ens fos atorgat immediatament. La diferència idiomàtica, que d'altra banda és allò que ens dona categoria de poble amb personalitat pròpia, i que amb els costums, caràcter, etc., ens diu que som un conjunt racial diferent de l'espanyol, és, ha estat i serà l'obstacle insuperable per a arribar a entendre'ns espanyols i catalans.

Es inútil que s'assagin tots els procediments diplomàtics; és inútil que algunes ànimes superiors tractin que sigui un fet, entre uns i altres, la cordialitat i la comprensió basades en el respecte recíproc de les característiques d'Espanya i Catalunya, quan es tracta del problema de la llengua no hi ha manera de posar-nos d'acord; no hi ha entesa possible. I tanmateix, el de l'idioma, és el nostre problema primordial.

Per si no n'estéssim convençuts amb els fets de sempre que s'ha debatut aquest afer, suara les Corts Constituents d'Espanya ens n'han acabat de convenir. Malgrat del decret d'En Marcellí Domingo atorgant la cooficialitat del català a les escoles de la nostra pàtria, decret promulgat a les primeries del nou règim, sense protesta, en tractar-se de l'aprovació d'aquells articles de la nova constitució espanyola que fan referència a l'idioma, ha sorgit el conflicte de sempre, l'animadversió contra la llengua catalana; l'esperit estret i assimilista de Castella personificat en les figures dels Unamuno, Royo Villanova, Alba, Largo Caballero i que ha tingut la virtut de fer-se seus altres homes tals com Sánchez Román, Ortega Gasset (José), Mauria, Prieto, etc., alguns d'aquests darrers rectificant declaracions i actituds que ens havien fet concebre esperances en el sentit de la comprensió i la cordialitat que tingueren la seva expressió més

alta en l'anada dels intel·lectuals castellans a Barcelona.

Els espanyols no poden acceptar que un català preferís parlar en un idioma d'àrea reduïda com és ara el nostre, que solament el parlen quatre milions d'ànimes, i no vulguem acceptar el castellà, llengua oficial d'Espanya, parlada per cent milions. Ells no hi veuen més que la materialitat de l'extensió i la conveniència pròpia en aquest afer. I el bo del cas és que, adversaris com són de totes les coses de Catalunya, en aquest aspecte es lamenten que no vulguem adoptar l'idiom de Castella perquè el nostre entossudiment —diuen ells— ens perjudica en el sentit que la nostra producció intel·lectual, l'esperit de Catalunya,

ROMANÇ DE LA NINA MÉS BELLA

De Juana de Ibarbouro

Lluneta de març,
lluneta de nord.

La que té una filleta més blanca,
de seguida, que allargui la mà.
(Ai, que tristes, les mares, que estan!)

Un gatet, és d'Angora, la mira
un gatet, amb la cara de nina.
El bebé, més grassó, de qui fóra?
De seguida, seguida, que ho digui!
(Que callades, les mares, seguien!)

Al bruiot les cigonyes demanen
d'or, filat ja, oïdà, tres madeixes.
Doncs, del nin que es més ros, la seu'mare
que s'afanyi, ben tost la mà aixequi.
(Que quietes, les mares, que es queden!)

Des del cel, dos turqueses van caure,
dos turqueses suaus i preades.
Si hi ha un infant que els ullies, més purs
[tingui,
de seguida, que ho digui, sa mare.
(Quin silenci tan gran, que s'escampa!...)

Au, balleu, doncs, la ronda, gojosos
de tenir una joia tan fina.
El papà, les germanes, la mare,
l'eufecada, orgullosa padrina.

I al bell mig de tots ells, la ponella
de roseta menuda, la nina.
Així, al córrer dels anys, quina glòria
de mirar-la, tan rossa i bonica!

Gràcia B. de Llorens, trad.

resta restringida a les fronteres estrictes del nostre clos pairal.

Aquesta actitud paternalista amb respecte a l'idioma, és aquella mateixa actitud que observen quan es tracta de la qüestió política: Què fariem els catalans si se'ns donaven les atribucions que demanem, i ens trobéssim amb el tancament absolut de la frontera espanyola sense poder-hi col·locar els nostres productes? Són els tòpics de sempre: els mateixos arguments tronats de sempre. El mal és que l'amor que senten envers nosaltres sigui tan intens, tan gran, que no els permeti de fer la prova, ço és: de deixar-nos lliures del tot amb tots els nostres defectes i amb tots els perills que tan paternalment ens assenyalen. Ja ho veuríem aleshores si podríem viure! I veuríem més, encara. Veuríem com les fronteres s'abaixen i els boicots s'aixequen, no precisament per la conveniència nostra, ans per la llur pròpia conveniència, car de la mateixa manera que nosaltres ens trobaríem sense uns clients, ells es trobarien sense uns creditors, amb la particularitat que nosaltres, poble de major riquesa, podríem obrir-nos altres mercats, mentre que ells, satisfets els compromisos que tinguessin amb nosaltres en el moment de rompre el pacte, haurien de cercar-se altres proveïdors i altres creditors, cosa aquesta bon xic més difícil de trobar.

L'esperit assimilista de Castella desfermat aquests darrers temps contra la nostra terra, ressuscita odis i sancions que alguns catalans creïbles es pensaven que no tornarien més i que posen en perill l'aprovació de l'Estatut que la república té l'obligació d'atorgar a Catalunya. Nosaltres, però, no temem per l'Estatut car creiem sincerament que serà aprovat per tal com els convé més a ells que a nosaltres mateixos que s'aprovi. Però si l'odi racial que ens tenen pesa més que les conveniències d'Estat i l'Estatut trobés una sort adversa, no ens afligiríem majorment per tal com tenim la convicció que la reacció del nostre poble fóra enèrgica, fulminant, i que, desenganyats del tot de la política de concòrdia —feta impossible— la nostra pàtria recorreria als procediments de la violència que són els que tard o d'hora haurà d'emprar si vol gaudir dels beneficis de la llibertat a què té perfecte dret com a poble ben definit i capacitat per a exercir les funcions de govern propi i sobirà dels seus actes.

39

cúmulo de llibres i de poemes, en va triar uns quants, pocs, en una selecció que resulta molt fragmentària: una part minsa, testimonial, de la producció de molts autors. Comptant les traduccions de *Catalunya* i les de *Ressorgiment*, de trenta-quatre

39. TRADUCCIÓ D'UN
POEMA DE JUANA
DE IBARBOROU A
RESSORGIMENT (1931)

tre poetes, tan sols va traslladar-ne una composició. Entre les més traduïdes, Juana de Ibarbourou (catorze poemes), Alfonsina Storni (onze), Gabriela Mistral (nou) i Margarita Abella Caprile i Rosa García Costa (quatre de cadascuna). Es tracta d'un tipus d'antologia amb exponents il·lustres (a casa nostra, per exemple, les de Marià Manent de poesia anglesa i xinesa). Sembla que la mostra, tan estrictament escollida, sol respondre a una necessitat d'expressió personal, articulada per mitjà de nombroses veus alienes. Les traduccions esdevenen una mena de "pretext" per a manifestar allò que a l'escriptor li resulta poc o molt indicible, temàticament i formal, sia per limitacions creatives, sia per prevencions diverses.

En el seu cas, totes dues eventualitats tal vegada hi van pesar. Per norma general, Gràcia Bassa era una poeta més aviat impulsiva, que transformava els sentiments i les vivències en poemes amb una certa facilitat, en un procés creatiu d'immediateza en el qual els mòbils i les intencions resulten prou diàfans. Poesia d'estirp romàntica, hi ocupen un lloc destacat, com hem vist, la pàtria, la natura, l'amor, la fe o l'enyorrança, temàtiques expressades en formes clàssiques –preferentment, el sonet– i en d'altres de més lliures i espontànies.

És probable que en part se sentís constrenyida per diverses circumstàncies biogràfiques: una formació literària autodidacta, el trasllat a l'Argentina a vint-i-tres anys, una família molt àmplia tant d'antecessors com de successors, unes creences catòliques incommovibles... Només cal recordar que en el poema "Nota joiosa", de *Branca florida*, testimoniava que "Vull deixar de mostrar-me consirosa" o, anys després, en la sèrie d'articles "Caritat", a la revista *Virolai*, afirmava: "Els cristians no podem permetre'ns d'expressar insistentment les nostres angoixes". Tanmateix, les angoixes, poc o molt, hi eren; ostensiblement, la llangor per la terra perduda. És plausible d'especular, així doncs, que en la creació pròpia va contenir alguns dels neguits més íntims. També, que va vehicular-los per mitjà de l'anostrament de poemes dispersos d'altri, en una tria restringida, que només tangencialment pretenia oferir una visió panoràmica de la poesia sud-americana contemporània. No debades, potser, ja l'any 1925, invocava "aquest dolor moral que costa l'Art!" i, en la privadesa de la correspondència, el 16 de gener de 1930, confiava al marit que "l'art pur [...] és una finalitat massa dolorosa massa sovint".

D'altra banda, "humil fins a l'extrem" (en paraules de Nadal i Mallol, del 1925), havia assegurat més d'un cop que "No en tinc pas, de pretensions d'escriptora" (el mateix 1925) o, altrament dit, "La poesia pot seguir-se en qualsevol circumstància, si se'n posseeix poc o molt el do; mentre que l'ofici d'escriptor ja demana alguna condició més" (el 1948). Separada del país pel qual es delia i amb unes conviccions cíviques, patriòtiques i religioses inqüestionables, havia concebut la seva obra com un modest servei: "He escrit per a ésser útil", per tal com "La poesia és una força social", sentenciava en el mateix article, de cap al final de la seva trajectòria. Amb tot, lúcidament, no s'enganyava sobre les seves potencialitats i forces, sobre les dels exiliats en general, i, a "Punts d'albir", es feia seves les paraules de Carles Pi-Sunyer pronunciades en el decurs d'una visita a Buenos Aires: "Tota la nostra obra esdevé esporàdica".

Esperem que, des d'ara, la de Gràcia Bassa ho esdevingui una mica menys.

Album Sara Llorens (2004). Ed. de Joan Pujadas. Pineda de Mar: Ajuntament de Pineda de Mar.

Alguns escrits del professor Rossend Serra i Pagès. Col·leccionats i publicats a honor del Mestre per les seves deixebles en ocasió del seu Cinquantenari del seu Professorat (1875-1925) (1926). Barcelona: Estampa de la Casa Miquel-Rius.

ALIDÉ (1922). "Glosses femenines". *Ressorgiment*, 70, p. 1114.

ANGLADA LLOVERAS, Núria (2013). *Irene Rocas, una vida dedicada a la família i a la llengua catalana*. Girona: Universitat de Girona. [Treball de final de grau inèdit.]

ANGLADA LLOVERAS, Núria (2014). *Llibre de la Pampa. Els camins de la Pampa argentina de Maria Gràcia Bassa Rocas*. Girona: Universitat de Girona. [Treball de final de grau inèdit.]

"A propòsit de traduccions" (1941). *Ressorgiment*, 299, p. 4902.

BACARDÍ, Montserrat (2009). *Catalans a Buenos Aires. Records de Fivaller Senas*. Lleida: Pagès.

_____. (2009). "Francesc Arnó, cent anys". *Serna d'Or*, 590, p. 32-33.

_____. (2009). "La traducció catalana a l'exili. Una primera aproximació". *Quaderns. Revista de Traducció*, 16, p. 9-21.

_____. (2012). "Gràcia Bassa, expatriate journalist, poet and translator". Dins: Isabel García-Izquierdo i Esther Monzó (eds.). *Iberian Studies on Translation and Interpreting*. Bern: Peter Lang, p. 155-166.

_____. (2013). "Un combat contra l'exili: el *Martín Fierro* d'Enric Martí i Muntaner". Dins: M. Àngels Verdaguier (ed.). *Traduir els clàssics, antics i moderns*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 309-325.

BASSA ROCA, Maria Gràcia (1906). "Records". *La Crònica* (8 juny), [s.p.].

BASSA DE LLORENS, Gràcia (1912). "Consideracions sobre feminisme. Conferència llegida en el Casal Català de Buenos Aires". *Feminal*, 66, 67, 68 i 69, [s.p.].

BASSA I ROCAS DE LLORENS, Gràcia (1918). "Sota el cel de la

pàtria". *Ressorgiment*, 25, p. 399.

BASSA, Maria Gràcia (1919). *Esplais en la llunyania*. Barcelona: Il·lustració Catalana.

B. DE LLORENS, Gràcia (1925). "Discurs". *Ressorgiment*, 107, p. 1741-1744.

_____. (1931). "Activitats espirituals". *Ressorgiment*, 174, p. 2808.

_____. (1933). *Branca florida*. Barcelona: Llibreria Catalònia.

_____. (1938). "Eternitat". *Ressorgiment*, 261, p. 4220.

_____. (1940). "Caritat". *Virolai*, 42, p. 2.

_____. (1941). "La revista *Ressorgiment*, obra de patriotisme i tenacitat". *Catalunya*, 128, p. 23 i 26.

_____. (1941). "Nabi, de Josep Carner". *Ressorgiment*, 299, p. 4832.

_____. (1945). "Gabriela Mistral". *Catalunya*, 181, p. 47.

_____. (1947). "Marsias, d'Agustí Bartra". *Ressorgiment*, 371, p. 6029.

_____. (1948). "Tema". *Ressorgiment*, 379, p. 6151-6152.

_____. (1948). "Els meus joells". *Ressorgiment*, 380, p. 6174.

_____. (1953). "Punts d'albir". *Ressorgiment*, 444, p. 7148.

CARBÓ I FARRÉ, Josep (1995). *El Casal Català de Buenos Aires*. Buenos Aires: Obra Cultural Catalana.

CASACUBERTA, Margarida (2010). *Els Jocs Florals de Girona (1902-1935)*. Girona: CCG Edicions / Fundació Valvi.

CASACUBERTA, Margarida; RIUS, Lluís (1988). *Els Jocs Florals d'Olot (1890-1921)*. Olot: Editora de Batet.

CASTELLS, Víctor (1986). *Catalans d'Amèrica per la independència*. Barcelona: Pòrtic.

CURBET HEREU, Jordi (2007). "Madre, memorialista y lexicógrafa: una vida entre palabras, Irene Rocas (1861-1947)". *El Filander o Fiadeiro*, 17, p. 2-5.

_____. HEREU, Jordi (2012). "Irene Rocas (1861-1947), folklorista i lexicògrafa llofriuana". *Revista del Baix Empordà*, 38, p. 24-27.

_____. "Gràcia B. de Llorens" (1961). *Catalunya*, 96, p. 2.

Epistolari de Joan Coromines amb altres exiliats catalans d'Amèrica:

BIBLIOGRAFIA

Hipòlit Nadal i Mallol i Avel·lí Artís i Balaguer (2003) Ed. de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Barcelona: Fundació Pere Coromines.

FAULÍ, Josep (2002). *Els Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili (1941-1977)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GRAU I FERRANDO, Dolores (1999). "De Llofriu a Buenos Aires. La presència empordanesa a Amèrica". *Revista de Girona*, 192, p. 36-42.

_____. (2009). "Quan les parets parlen. Els grafitis de la casa Bassa Rocas de Llofriu". *Estudis del Baix Empordà*, 28, p. 191-200.

"Homenatge a Gràcia B. de Llorens" (1925). *Ressorgiment*, 107, p. 1738-1744.

LEILA MARISE, Escreve (1954). "Gràcia, poetisa catalã, preside aos Jogos Florais em São Paulo". *Ultima Hora* (9 novembre).

LLORENS, Sara (2004). *Epistolari (1901-1954)*. Ed. de Joan Pujadas i Marquès i Josep Ferrer i Costa. Barcelona: Fundació Pere Coromines.

LUCCI, Marcela (2009). *El activismo patriótico de los "catalanes de América" de Buenos Aires: desde 1916 hasta el final del Casal Català*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral.]

MANENT, Albert (1989). *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona: Curial.

NADAL I MALLOL, H. (1925). "Homenatge a Gràcia B. de Llorens". *Ressorgiment*, 107, p. 1738-1740.

_____. (1962). "Gràcia B. de Llorens, poetessa i patriota". *Ressorgiment*, 546, p. 8790-8792.

OLIVER, Joan (2000). *Marines soledats. Cartes a Conxita Riera*. Sabadell: Fundació La Mirada.

_____. (2012). "Les aportacions al feminisme de les folkloristes Maria Gràcia Bassa i Maria Baldó". Dins: Josep Temporal i Laura Villalba (eds.). *La recerca folklorica: persones i institucions*. Alacant: Institut Alacantí de

Cultura Juan Gil-Albert / Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2012, p. 13-25.

PALAU, Montserrat (2014). "L'epistolari de Rossend Serra Pagès: les folkloristes catalanes de començaments del segle XX". *Estudis de Literatura Oral Popular*, 3, p. 85-97.

REAL MERCADAL, Neus (2006). *Dona i literatura a la Catalunya de guerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

"*Ressorgiment* a Gràcia B. de Llorens". *Notícia biogràfica* (1962). *Ressorgiment*, 546, p. 8790.

ROCAMORA, Joan (1991). *El Casal de Catalunya de Buenos Aires*. Barcelona: Curial.

ROCAS, Irene (1998). *Memòries*. Ed. de Dolores Grau i Ferrando. Palafrugell: AMP.

_____. (2004). *Refranyis i dites populars de Llofriu*. Ed. de Rosa Anglats i Pep Vila. Palafrugell: AMP.

_____. (2008). *Esplais de la meua llarga vida*. Ed. de Jordi Curbet Hereu i Maria Pilar Perea. Palafrugell: AMP.

SEGURANYES BOLAÑOS, Mariona (2009). "Serafi Bassa, l'artista de la saga Bassa Rocas". *Estudis del Baix Empordà*, 28, p. 203-214.

SUBIRATS, Ramon (1940). "Anecdotes. Gràcia B. de Llorens". *Ressorgiment*, 282, p. 4557-4558.

"Teatre català a Buenos Aires. Maria... no siguis tonta!" (1943). *Catalunya*, 150, p. 25.

TURRÓ, Jordi; CASALS, Eva (2011). *De Palafrugell a Amèrica*. Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell / Diputació de Girona.

VILA, Pep (1997). "Lletres de mossèn A. M. Alcover i de F. B. Moll a Irene Rocas Romaguera, corresponsal de l'obra del Diccionari a Llofriu". *Estudis del Baix Empordà*, 16, p. 147-182.

XARGAY I OLIVA, Xavier (1999). *Escriptors a Palafrugell*. Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell / Diputació de Girona, p. 99-105.

ZANNÉ, Jeroni (1934). "Gràcia B. de Llorens, Branca florida". *Catalunya*, 41, p. 10 i 29.

Maria Gràcia Bassa i Rocas (Llofriu, 1883 – Buenos Aires, 1961), sovint coneguda amb el nom *Gràcia B. de Llorenç*, va obtenir, de ben jove, diversos premis en certàmens poètics. El 1907 es va casar amb Joan Llorens i Carreras i va emigrar a l'Argentina. Va col·laborar prolíficament a les revistes catalanes del país d'adopció. Fora d'*Esplais en la llunyania* (1919) i de *Branca florida* (1933), tota la seva obra, variada i extensa, es troba dispersa en aquestes publicacions de la diàspora. És l'obra d'una feminista militant, una ciutadana compromesa i una escriptora vocacional.